

منتظم قرائت

کتابی

ایکنچی جزء

مرتبى: سلطان رحمنقلی.

ناشر لری:

احمد گرای حسینی و شرکائیبی

قزاندہ.

منتظم قرائت

کتابی

۲ نچہی جزء

مرتبی: سلطان رحمنقلی.

برنچی طبعی.

ناشر لری:

احمد گرای حسینی و شریک ابی

قزاندہ.

شادان و طغتنه

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

آدمنڭ گاوده سی. قدید.

تورلی کشیلر آراسنده، قاراب طور ورغه، نی قدر کوب آیرما بولسه ده،
بارچه سینڭ گاوده لری بر تورلی توزلمشدر.

بزنگ گاوده مزنگ اچنده سویه کدن بر اوزهك بار- آڭا عربچه
«قدید» وروسچه «اسکیلیت» دیلر. قدید-بزنگ گاوده مزنگ ایتلرینی
وباشقه یومشاق کیسه کلرینی طوتوب طورادر. سویه کلر هر قایوسی
قانی بولغانغه کوره، طشدن قول ایله قارمالاب قاراغانده، فولغه ده بلنه لر. بزنگ
قدیدمز اوشبو سویه کلردن طورا:

(۱) گاوده سویه کلری: آرقه سویه گی، قابرغالر هم حوض.

(۲) باش سویه گی.

(۳) قول هم آباق سویه کلری.

آرقه سویه گی - اوزون بر باغانا روشنده بولوب، دخی واق
سویه کلردن مرکبدر. بو واق سویه کلرنڭ هر قایوسینه «فقره» دیلر.
فقره لرنڭ اورنالر ی بوش بولوب، بارچه سی برکه تزلوب طورغان
حالده، شول بوش اورنلرغه (قوشقه) جلك یا که «آرقامییی» اورنالمشدر.
هر فقره که ایکیشه قابرغا برکمشدر. قابرغالر دوغا قیلندن بوگولوب
کیلوب گاوده نڭ آلدغی یاغنده غی «کوکرهك سویه گی» دیگان
سویه ککه طوتاشالر. قابرغالرنڭ اچنده یورهك، اوپکه هم باور اعضالری
باردر. آرقه سویه گینڭ توبه نگی باشی «حوض» (۱) اسمنده گی کبکڭ

(۱) یاخود «میزان سویه گی».

هم فالون بر سويه ڪڪه ڪيلوب تره ليشدر. آدمڪ آرقه سويه گي وبتون
گاوده سي حوض سويه گي اوستنده طورالر.

باش سويه گي - آرقه سويه گينڪ ايڪ يوغارغي باشنده ٧ دانه موبن
فقره سي اوستنڪ طورادر. باش سويه گي بر توگارڪ ياشچڪ روشنه
بولوب دخي بر نيچه واق سويه ڪلردن مرڪيدر. شويله ڪه آلدنده:
ايڪي کوز چوقوري، برون چوقوري هم ايڪي تش فزناسي باردر تش
فزنالرينڪ هر ايڪاوينه اوز ونجه واق سويه ڪلر تشلر - اوپر تلهشدر.
يوغارغي تش فزناسي، باش سويه گينڪ باشقه ڪيسه ڪلرينه نق طوتاشقان
بولغانلقدن، سلڪنوب پوري آلميدر. امانوبه ننگيسي آدمڪ اوز اختيارنجه
يوغارغه وتوبه ننگه طابا حرڪت ايتنه آلادر. باش سويه گينڪ هر ايڪي
ياغنده دخي ايڪي چوقور بار؛ بونلر ايسه قلاق چوقورلر يدر.

قول سويه ڪلري - اوچ زور سويه ڪدن عبارتدر: بري ايڪ باش
سويه گي، بري ترسه ڪ سويه گي، وبری بله ڪ سويه گيدر. قولنڪ
آخرنده دخي بر نيچه سويه ڪ بار: بونلر ايسه بزنگ نفس قول ديگان
اعضامدر، قول گاوده ايله ايڪي سويه ڪ آرقلي قوشيلادر: بري قلاق
سويه گي وبری اوهر او سويه گيدر.

آياقده شولاپوق اوچ سويه ڪ بار: بري بوط سويه گي و ايڪاوي
بالطر سويه ڪلر يدر. بونلردن باشقه، آياقنڪ توبه ننگي باشنده دخي بر
نيچه سويه ڪ بارڪه، بونلرغه عموماً «طابان» ديبلدر.

عضله لر.

سويه ڪلر اوزلڪلرندن حرڪت ايتنه آلميدر. اما آنلر ني ترسه حرڪتله ندره؟
آنلر ني حرڪتله ندر وچي اعضالر - ايتلدر. بو ايتلرگه هر بجه «عضله» ديپر.
اگر بز برهر سويه گهزني حرڪتله ندر ورگه تلهسه ڪ، اولاشول سويه ڪڪه

مخصوص عضله مرنى سلكته مرنى (طارتامز يا كه صوزامز). مثلا اوڭ قولمزنڭ ترسه كدن توبهن ياغينى (بله كنى) يوغارى كوتهر ورگه نلهسهك، ترسه كدن يوغارى يافدهغى فالون ايتمزننى طارتشدرامز (ايت قاباروب اوستكه فالقور). اكر شولوق قولمزننى توبهن نوشورمكچى بولاسهق، مذكور عضله مرنى صوزامز. (عضله اولگى حالتينه فايكتور يعنى صوزلور ويومشار). عضله لرنڭ كوبرهگى سويه كارگه «سنگور» ديگان بر ايت آرقلى قوشلمشدر.

مى هم عصبلىر.

گاوده دهگى بارچه ايتلرنڭ وسويه كارنڭ حركتلى ايله نرسه اداره قىلا؟- اول «باش ميبى» و صوكره باش ميبنڭ ما بعدى اولان «آرقه ميبى» اداره قىلالر.

مى- عقلنڭ مركزىدر. مى بزنڭ بتون گاوده مرنڭ خواجه سيدر. اما مى اعضالرنى نىرو شده هم نرسه آرقلى حركتسكه كيتره؟- عصبلىر آرقلى حركتلندرهدر. عصب ديدكمز- اوزون وجوان غنه آق بيلدركه، بارچه سى باش ميبندن چغوب بتون گاودهگه طارالار. عصبلىر بزنڭ گاوده مزده بيك كوپ: هر ايتنڭ اوزينه مخصوص عصبى بولا وبو عصب ايسه باش ميبنڭ امرلر ينى ايتلرگه كيتروب طورادر.

ايتلرنى حركتسكه كيتروچى عصبلىرگه هر بچه «اعصاب حر كه» (حر كه كه كيتروچى بيلر) ديبيلهدر. دغى سيزوگه مخصوص عصبلىر ده بار: بونلر ايسه گاوده نڭ تورلى اعضالرى سيزگان نرسه لرنى ميگه ييتشدروب طورالر. بوتورلى عصبلىرگه هر بچه «اعصاب حسيه» ديلر.

مثلا، قولكزنى بر طاشقه تيبيرسه كز، قولكز صالقونلق سيزهر وشوندوق قولكز دهغى سيزوچى عصبلىر (اعصاب حسيه) بونى باش ميبنه يتكرورلر وشولا يوق، اكر آوزكزغه بر آز طوز صالحه كز، تلكز آچى ته م

سيزه و تليگزده گي اعصاب حسيه شوندوق باش ميگن گه خبر ايتەر .
عموماً، كوزگن ايله نرسه كورسه گن، فلاق ايله نرسه ايشتسه گن و بورنگن
ايله نرسه سيز سه گن . اعصاب حسيه گن بلاتوفق شول حقه باش ميگن گه
خبر ايتەر .

تنفس (طن آلو)

بز هواني صولاغان يعنى اچمزگه طارتقان وقتده، هوا بزنگ كوكره گمزگه،
اوپكه لرمزگه كره در . بزنگ كوكره گمزده ايكي اوپكه بار - برى اوگ
اوپكه، و برى صول اوپكه در . هر اوپكه ننگ اچندن قوش يوللر
يورمشدر كه، صولاغان هوا شول يوللرغه كروب طولادر . بو قوش يوللر
بار چه سى برگه قوشلوب «طن بوغازى» ديگان بيرگه كيلوب چغالر .
بوغاز ننگ اياگ توبه ننگى باشى «تاماق» آطالادر . تاماقدن بزنگ طاوشمز چغادر .
هوانى سببدن بزنگ اوپكه لرمزگه طولا؟ منه سز بر قولگننى
قابرغالرگنغه و برسینى قورصاغنگنغه قویوب قاراگن - شول وقتك كورورسز كه،
قابرغالرگن و قورصاغنگن بر قابارورلر، بر شيكارلر و بو ايسه بر
مينوت اچنده ۱۵ مرتبه تکرار بولنور . بوگا عربچه «تنفس» ديلر .
هوانى اچنگه آلمان وقت، قابرغالرگن و قورصاغنگن قابارورلر، اماطشقه
صولاغان وقتده ايكاوى ده شيكارلر .

هوا، اوپكه گه كروب بر آز طورغاچ، ضررلى بولا، وشونلقدن
اول هوانى صولارغه ياراميدر . شويابه كه همان بر هوا ايله صولاب طورسهك،
مئلاق طومالانغان بر كچكنه بولمه ده، ياگا هوا كرتميچه اوزاق اوطرسهك،
طن بتوب اولو بيك قرييدر .

طاوش.

بز يليلقنى اوزمىزنىڭ تەنمىز ايله، ياقىلىقنى كوزمىز ايله وطاوشنى فلاغمىز ايله حس قىلامىز. اما «طاوش» ديدىمىز نرسە اول؟ قولسۇنمىز بىر كرانداش طوتوب پىپالاستا كانغە بەر وپ قاراڭىز. اسنا كان طاوش چىقارور يعنى باڭرار. شولايوق بارماڭىزنى صوغە چلاتوب اسنا كاننىڭ قىرىپىندىن يورتوب قاراسەڭىز، اسنا كان شوندىوق ياڭراغان آواز بىرور. ايشتە بو ايكى ماددە طاوش ايكى سىبىدىن چىقىدى: بىرى «بەر و» وايكىنچىسى «اشقو» در. بەر ودىن شىلر قالىتىرى باشلىلر؛ بو قالىتراو ايسە هواغە كوچوب (يعنى هوانى دە قالىتراوب) هوا آرقلى بىزنىڭ قلاقلر مىزغە بار وپ بەرلەر وشوندىن بىز طاوش دىگان نرسەنى حس قىلامىز. طاوش هواغە ۳ سىكوندىغە بىر چاقىروم يورى، اما قاتى هم صىيق نرسەلر طاوشنى دخى تىزىرەك وياخشىراق يورتەلر.

طاوش قاتى هم صىيق نرسەلەرگە بەرلسە، كىرى قايىتوب ايشتلە (كوزگىدىن ياقىلىق كىرى قايىتقان كىيى). بو كىرى قايىتقان طاوشقە «عكس صدا — كىرى طاوش» روسچە «Эхо» دىلر.

طاوشلارنىڭ بعضىسى «يوغارى» (نچكە) و بعضىسى «توبەن» (فالون) بولالر. طاوش بىرە طورغان شىنىڭ قالىتراوى نى قدر جىش بولسە، طاوش شول قدر يوغارى بولا، بالعكس قالىتراوى نى قدر سىپرەك بولسە، طاوش شول قدر توبەن بولادىر.

موسىقە قوراللىرى. — موسىقە اوينى طورغان آلتلر ايكى تورلى بولالر: بىرى «قللى» آلتلر، باشقىلرى «برغىلى» آلتلردىر. قللى موسىقە قوراللىرىنىڭ قللىرى نى قدر قىسقى، هم نى قدر ئىق طارتىلغان بولسە، طاوشلرى شول قدر يوغارى بولور. شولايوق برغىلى آلتلرنىڭ برغىلىرى نى قدر اوزون بولسە، طاوش شول قدر توبەن يعنى فالون بولور. موسىقە آلتلر يىنىڭ تاقىما و طارتمەلرى

(مثلا اسكرىپكە نىڭ تافتا قوزاوى، پىيانىنونىڭ آغاچ باشچىكى) طاوشنى قاتىراق چىقارالار.

شىيلرنىڭ اوچ تورلى ھالى.

مەلۇمكىنچە بىزنىڭ كوزمىزگە كورنوب طورغان شىيلەر بىكى ھالە بولالار: بىرى قاتنى شىيلەر، ايكىنچىسى صىيىق شىيلردىر. قاتنى نرسەلرنىڭ ايرىمالرى شولدىر،كى، آنلر اوزلر بىنىڭ بىر كىرگان روشلر بىنى صافلى آلار، دىمكى كە آنلرنىڭ اوزلر بىنە مخصوص دائىمى روشلرى بار. اما، مثلا صوبىر ھالە طورا آلدى، آنىڭ اوزىنە مخصوص دائىمى روشى يوق. صونى صاقلار اوچون، آنى قاتنى نرسەدن ياسالغان بىر صاوتقە صالورغە كىرەك بولادىر. شوڭا كورە صونى نىندى صاوتقە صالسىڭ، صو شول صاوتنىڭ روشىنى صاقلدىر. اما طىبىعتدە دىخى بىر نوع شىيلەر بار: آنلر ايسە «غازلر» بىنى ھوائى ھالەدىكى شىيلردىر. بونوع شىيلرنى بىك تىزگنە تەرىف ايتوب بولمىدىر. شولايىدە اوشبو طرىقە تەرىف ايتوب قارىق: مثلا مېن بىر بوش رومكەنى آلوب آچق باشى ايلە بىر استاكان صوغە باطرام، وكورەم كە، نى قدر باطرسەمدە صو بىتون رومكەنى طوترا آلماس: رومكەنىڭ توبىندە گويا بىر بوش اورن قالغان كىبى بولور. اما رومكەنىڭ بىر قىرىنى كوتەرسەم، شوندىق رومكە اچىدىن بىر قووق آطلوب چىقار، ھىم ئەلىكى بوش اورن صو ايلە طولار. بو قووق ھىچ باشقە توگل، بلكە رومكە اچىدىن چىققان ھوادر. بو ھوا رومكەنىڭ توبىندە كى اورنى بىلەب رومكە اچىنە صونى بىبەرمى طورا ايدى. فقط بىز آنى، باشقە وقتە سىزمەگان كىبى، ھازىرە سىزمىچە طوردىق. ايشتە ھوا- اوزىنە بىر نوع «غاز» در.

شولوق بىر شىنى مىذكور اوچ ھالنىڭ ھىر قاپوسىندە بولدىرورغە

ممکن: مثلاً، سو اوز حالندہ صبیق شی، بوز صونک فاتی حالی، پار ایسہ غاز حالندر. شولایوق باشقہ شیلردہ اوچ حالده بولالار: مثلاً تیمر، باقر، آلطون، کموش و باشقہ معدنلرنی فزدرسهق، آنلر اریلر، دخی فاتیراق فزدرسهق، آفرولاب پارغہ ٹہیلہنہلر، بالعکس غازلرنی ده فویرتوب صبیق حالگہ و آندن فاتی حالگہ کیترورگہ ممکن. شویله کہ هوانی صووتوب فاتی حالگہ کیترہلر، اما بونک اوچون آٹا فوق العاده صالحونلق ضروردر.

علم حکمت ہم کیمیا.

علم حکمت ایله کیمیا فنلری هر ایکلوی «صناو» ایله حاصل بولغان فنلدر. اما بو «صناو» دید کمز نرسه صوگ؟ - مثلاً مین حاضر بر آغاچ کیسه گینی صوغه طاشلاسام، کورهم که آغاچ کیسه گی صواوستنده یوزوب یورور. شوکا قاراب مین آغاچ صودن بیکل ایکان دییوب نتیجه چغرام. ایشته مین بر «صناو» یاصادم، یعنی «صناب قارادم». شولوق آغاچ کیسه گینی اوطقه طاشلاسام، آغاچ یانوب بتوب آنک اورنینه کومر، کول، توتون هم قرؤم حاصل بولغانینی کورورمن. ایشته مین دخی بر «صنادم».

یوغاریده ذکر ایتدکجه حکمت هم کیمیا فنلری ایکلوی ده «صناو» واسطه سیله حاصل بولغانلر. اما آنلرنک آراسنده آیر ما بار:

صوغه طاشلانغان آغاچ کیسه گینی مین کیری آلوب چوپرهک ایله سورتسهم، یا که کیدرسهم، آغاچ کیسه گی یا کادان اولگی حالینه قایتوب، نهق اولگیجه بولوب فالور. بو ایسه علم حکمتکه مخصوص «صناو» در. اما اگر مین آغاچنی اوطقه صالوب یاندرسهم، مین آتی کیری اولگی حالینه قایتارا آلام، چونکه آغاچ بتونله یانوب بتهر.

اما بو «آغاچ بتونلای یوقغه چقدی» دیگان سوز توگل. یوق! آغاچ بتونلای یوغالمادی، آنک اورنینه کول، فروم، توتون هم کومر فالدیلر. اگر بز شول قالغان دورت نرسه نی بر اورنغه جیوب اولچه ب قاراسهق، اوچه ولری نهق شول یانغان آغاچ آورلغی مقدارنده بولور. دیمک که آغاچ کیسه گی اوط واسطه سیله اوزگاروب بتونلای کیری فایتماسلق حالگه کیلدی. بو ایسه کیمیاغه مخصوص «صناو» در.

شوندی صناولر واسطه سیله انسان برون زمانلردن بیرلی کوب نرسه لرنک سرینی بله کیلگن هم بارا بارا «علم حکمت» هم «علم کیمیا» دیگان ایکی زور ومهم فن میدانغه چققان.

حاضرگی ایس کیتکیچ تیمر یول ماشینلری، ایلیکتیریک واغونلری، هوا ماشینلری و باشقه کوب عجائبات-بار چه سی حکمت هم کیمیا فنلرینک نتیجه سیدر.

یللیق (حرارت)

هر شی، فاتی حالده می، صبیق حالده می، یا که غاز حالده می بولسون، یلیلقدن کیکایه (زورایا) وصالقندن فسبلا (بوروشه) در. تیمر چینک آر با کوپچه گینه تیمر قورشاو کبیرتکانینی قاراب طورگز: تیمر قورشاو هر وقت کوپچه کدن آزغنه کچوگرهک یاصالغان بولا، وشوگا کوره کوپچه کگه صیمی. اما تیمر چی آنی کبیر تور آلدندن اوطقه قویوب قزدر، قورشاو ایسه اسسیلکدن زورایا وشونلقدن کوپچه کگه بیک ایرکن صبا، اما بر آز طورغاچ، صوونوب کچره یه وکوپچه کنی شول قدر فسا که، فاداق فلان بتونلای کیره کده بولمیدر. ایشته شیلرنک یلیلقدن زورایوب، صالقندن کچره یو حاصیتلرندن انسان شولر وشچه فائلانادر. بو حاصیت جمیع طبیعی شیلرگه بدر. مثلا بر شیشه گه صو طوتروب

اوزىنى بوكى ايله طومالېق. سوكره بو كىنى تىشوب شىشه نىڭ تويىنه قدر اوزون بر پىلالا طروبكە اونكارىك. اگر ايندى بوشىشەنى اسسى صوغە صالحەق، كورورمىزكە شىشه اچىندەگى صو، يىلىقەن مذكور نچكە طروبكە بويىنچە يوغارى كوتەرلور.

ايندى غازلرغە دقت ايتىك. مثلا بر اوزون طروبكەنى بر باشىدىن طومالاب ايكىنچى باشى ايله صوغە طقسەق كورورمىزكە، صو طروبكە نىڭ بر آزينەغىنە كرور، وقالغان اورندە هوا بولور. اگر ايندى طروبكە نىڭ يانينە شەم كىتروب يلىتسەق، طروبكە اچىندەگى صو توبەن توشە باشلار؛ بو ايسە طروبكە اچىندەگى هوا (غاز) نىڭ كىڭكايوب صونى قسوب چغاروويدر.

ايشتە جەمىع شىلر، اوزلرىنىڭ اوچ حاللرىنىڭ هر قايسىندە يىلىقەن كىڭكايەلر وصالقەن طارايلر (بوروشەلر).
يىلىق ايله صالحونلقنىڭ اوزىنە بر اولچەوى بار. آڭا ايسە «مىزان الحرارە = تىرمومىتر» دىلر. بو آلت صىبىق نرسەلرنىڭ يىلىقەن كىڭكايوب (طروبكە بويىنچە يوغارى كوتەرلو) حاصىتلرىنە بنائ قىلىنەشدر.

يىرنىڭ روشى.

يىر - هر ياقىدىن هوا ايله چورنالغان غايت زور بر شار (كرە) در. جغرافىيە فىننە بوشارغە «كرە ارض» (يعنى يىر شارى) دىلر. كره ارض شول قدر زور در كە، آنىڭ اوستىندەگى طاوولر طوب اوستىنە يابىشقان واق طوزانچىقلر حكمنە گنە بولورلر. يىرنىڭ شار روشىندە ايكانلگىنى اوشبو تىجرىبەلر ايله اثبات قىلورغە مەمكىن:

اگر، مثلا، بز بر دىڭىزنىڭ قىرىندىن، يراقىدىن كىلە طورغان بر پاراخودنى قاراب طورسەق، كورورمىزكە، اولاپار اخودنىڭ قولغا باشىندەغى

فلاكلرى، آندىن آرى طروبالىرى و آندىن صوڭ پاراخودنىڭ بتونلەپ كورنە باشلار. بوايسە فقط شار اوستىندە گنە شولاي كورنەدر. اگر يىر شار بولمىچە بىر تاقىر نرسە بولسە، مذكور پاراخود يىراقدانوق بتونلەپ كورنور ايدى باياغى مئالده، يىراقدىن كىلە طورغان پاراخود، يىرنىڭ قاباروب چققان توگارەك دوغاسىنە قابلانوب، كورنمەدى. شولايوق، بىر تىگىز قىردىن بارغاندە بىر اولغە يىقىنلاشسەق، ايناڭ اول اولنىڭ مسجد منارەسىنىڭغى آيى، آندىن صوڭ منارە اوزى ونهايت مسجدنىڭ يورطى وبتون اول يورطلىرى كورنە باشلىدىر. اما بو نىدىن بولاي بولا؟ بونەدە، يوغارىدەغى مئالدهغى كىيى، مسجد منارەسى و اول يورطلىرى يىرنىڭ قابارنقى دوغاسىنە قابلانغان بولا.

يىر بىر شار روشنىدە بولغانغە كورە، آنىڭ ئەيلەنەسىنى ئەيلەنوب چقارغە مەكەن. شوندى سىياحت جغرافىيەدە «دور عالم» اسمىلە مەرفىدىر. بىزنىڭ زىماندە تىمىر يول و پاراخودلار ايلە يوروب بتون دىنانىڭ ئەيلەنەسىنى ايكى آيدە گىزوب چغوب بولادىر. اگر، مئالا، بىز قىزان شەھرىدىن شەرقكە طابا چغوب كىتسەك، بارا بارا اورال طاولرىنى آرقلى چقارمىز و شوندىن آسما قىطەسىنە كىروب بىر مېھىپ كىيىر قىرىنە يىتەر مىز. اول دىگىزنى آرقلى چقعاچ، آمىرىقا اسمىلى يا ئا بىر قىطە بار. آمىرىقانى اوتكەچ بىر مېھىپ آتلاسى آرقلى چغوب ياوروپاغە و آندىن قىزانغە قايتورمىز. اما چققانە قىزاندىن شەرقكە طابا كىتەكەن ايدىك، قايتقانە بتونلەپ كىيىرى ياقىدىن - غىرىدىن - قايتوب كىرورمىز.

اما نى سەبەدىن يىر بىزگە تىگىز شىكىللى طوبولا؟ شول سەبەدىن كە، يىر اوزى بىك زور ھەم بىزگە آنىڭ بىك آز ئىلوشى گنە كورنە. اما زور شارنىڭ آرنىغە ئىلوشى ھەر وقت كوزگە تىگىز كورنەدر. صوڭ بىز نىلەكەن اول شارنىڭ اوستىدىن يىغلوب توشەيمىز؟ شونلقدىن كە

كره ارض (يير شارى) اوزىنىڭ اوستىدە بولغان جەمىع نرسەنى اوزىبە
پارتوب (صووروب) طورادر. بەزى نرسەلەرنى يير نغراق وبعضلەرنى
يوشاغراق پارتا، وشونلقدىن بەزى نرسەلەر آورراق وبعضلەرى بىكارهك
بولالەر. اما يير طرفىدىن پارتالماغان وصوورلماغان نرسە دنيا يوزىدە
هېچ يوقدەر.

دنيانىڭ قۇيىمى بارمى؟

كەچكەنە قەتىمە مېن اوزمىزنىڭ اويەزنى شەر مەزىن توشىبتونلەي
دنيادە تەنە طورغاندىن، دېب اويلىدىر ايدم. اما بىر وقت قاتلارنىڭ سويلەپ
اوپرغانلارنىنى تىكلاپ طوروب، بىزنىڭ اويەز شىكىلى اويەزلەر بېرەنگە
توگىل، بىلكە تىتون غوبىرنادە ۱۵ ايكانلىگىنى ھەم اول غوبىرنالارنىڭ دە
بىزنىڭ مەملىكتە يوزلەپ بار ايكانىنى بىلدىم.

شول وقتدەغىنە بىزنىڭ مەملىكتە بىك زور ايكان دىوب اويلى باشلادىم.
شونىڭ اوستىدە بىزنىڭ مەملىكتىن باشقەدە مەملىكتەر كىوب ايكانىنى، دنيادە
تىرك يېرى، فرانسوز، اينگلىز، نېمىس، قىتاي، ياپون يېرلىرى
وباشقە كىوب مەملىكتەر بارلىغىنى ايشتىكان ايدم. ايسم كىتىدى. بۇ مەملىكتەر
بارچەسىنى قىر يېرى بىلەرگە كېرەك. دىنى قورى يېردىن باشقە
زور زور سولەر، دېكزلەر ومىھىت دېكزلەرى بار ايكان، وانارنىڭ بەزى
تېتون دنىيا مەملىكتەردىن دە زور ايكان! يارب! دنيا يوزىدە نى قىر يېرى
بار ايكان! ھەم دنيا اوزىدە نى قىر زور بولورغە كېرەك! بولاي بولماچ
دنيانىڭ چىتى نايىدە سولك؟ يېرى يوزىنىڭ كوك بىلەن قوشلغان توشى يراق
مىكان؟ — شول نرسەلەرنى اويلى اويلى، تامام آبدىرەپ تە ايدم.

بىزنىڭ شەردە بىر قارت كىشى بار ايدى؛ اول اوزى تورلى
يېرلەرنى يورگان: تىرك يېرىدەدە، نېمىسار دەدە، فرانسوزلار دەدە وباشقە كىوب

يېرلار دە بولغان. مېن آندىن «باباى، مەنە سېن كۆپ يېرلار دە يورگانىڭ؛ قاچان دە بىر ۋەقت دىنانىڭ چىتىنە يېتىڭانڭ بارمى، ئەيت ئەلى؟» دىيۇپ سورا شا ايدىم. اول مىڭا جۈابىدە: «يوق بالام، دىنانىڭ چىتىنە يېتىڭانم يوق، ھەم چىتى بولۇر دىيىپ ايشىتىڭانم دە يوق» دىيۇپ سوزىنى بىرە ايدى. مېن شول ۋەقت آبدىر ابا فالادىر ايدىم دە، اوزمە اوزم: «بۇ نىندى اش ايدى بو؟ مەنە، مۇلا، باسو؛ آنىڭ چىتى بار. بىزنىڭ غۇبىرناڭ دە، باشقە غۇبىرناڭ دە، ويىر يوزىدە گى بار چە مەلىكتىلرنىڭ دە چىكىرى بار. آلاى بولغاچ نېچك دىنانىڭ چىتى بولماسقە مېكىن؟ ئەللە بىتونلەى چىكىسىمى اول؟ - يوق، مېكىن توگىل! ھەر نرسەنىڭ چىتى بار، دىنانىڭ دە چىگى بولۇرغە تېشى! فقط بىر اللەغىنە چىكىسىز!» دىيۇپ سويلەنە باشلى ايدىم.

بىر ۋەقت كوز كۈنى قىزان مەدرسە سىندە اوقى طورغان احمد اسملى بىر ماللى بىزگە قوناققە كىلدى. توش و قىلارندە ئە تىكايلىر بىلن آش آشارغە اوطرغاچ، مېن احمد دىن سورا شا باشلادىم: «احمد، ايدەش، ئەيت ئەلى - دىنانىڭ چىتى بارمى؟» دىدىم. احمد بىر آز كۆلۈمسەرەپ اوستىلە اوستىدە گى بىتون قار بوزنى آلدى دە، دىنانىڭ شول قار بوز و شىنىك ايكانىلىگىنى سويلەدى. مېن كوزلەرنى موللەرە توب قار بوزغە قاراب طورام: قار بوزنىڭ اوستىك چىنلار يورى. احمد بىر چىننى طوتىدى دە، قاناتلار يىنە بىر كاغدى كىسە گىنى يابىشدرۇب قار بوز اوستىنە يىبەردى. چىن آغىنە طابا يۈگرە باشلاب بىتون قار بوزنى ئەيلەنۇب چىقىدى وشولۇق احمد يىبەرگان توشىكە كىلۇب طوقتادى، ناغىن يۈگرۇب كىتىدى دە دىشى شولۇق اورنغە كىلۇب چىقىدى. مېن عىجبىن سۇب ئەلى قار بوزغە، ئەلى چىننىڭ يورگان يولىنە قاراب طوردىم... ھەم كىنەت شاب ايتۇب ما كىلايىمە سۇقىم - نىك مېن بونى اول سىزمە گانمىن؟ چىنلاب دە، دىنا قار بوز شىكىللى توگارەك بولسە، بىز آنىڭ اوستىك ئەلىگى چىن شىكىللى يورى طورغان بولسەق، بىر دە عىجب توگىل!.. دىنا قار بوز كىبى توگارەك بولسە، مۇگىل آغىنە طابا بار سەك دە، چىتىنە يىتۇب بولاق توگىل!

دنيانڭ جەتلىرى (جەئات اصلىيە).

ھىزىون ايرتە بلەن ايرتوك، كوك يوزىنڭ ېر قىرىندىن قوياش چىغوب دىنيا يوزىنە نورلرىنى ساچە باشلى. توش وقتىنە فىر قوياش ھىمان يوغارى كوتەر لوب، توشدىن سوڭ توبەن توشە باشلى ونھايت كوك نڭ ايكىنچى قىرىنە بايوب كوزدىن يوغالادىر. دنيانڭ قوياش چىققان طرفىنە جىغرافىيە علمىدە «شوق» (مشوق)، وقوياش بايغان طرفىنە «غىر» (مغىر) دىلەر. وشولايوق قوياش توش وقتىدە قاي طرفدە بولسە، شول طرفقە «جنوب» وشونڭ قارشى طرفىنە (قوياش ھىچ ېر وقتىدە بولمى طورغان ياققە) «شمال» دىلەر.

دنيانڭ بو دورت جەتدىن باشقە دخى دورت جەتى بار: آنلرنڭ ايسە شمال ايلە شوق آراسىدە بولغانى «شمال شوقى»، شمال ايلە غىر آراسىدە غىسى «شمال غىرى»، جنوب ايلە شوق آراسىدە غىسى «جنوب شوقى» و جنوب ايلە غىر آراسىدە غىسى «جنوب غىرى» آتالادىر. دنيانڭ ېر جەتى معلوم بولسە، باشقەلرىنى طابو بىك آصاتدىر. شوپىلە كە، مثلاً يوزنڭ ايلە جنوبكە قاراب طورغاندە آرتكەدە شمال، اوڭ ياغكەدە غىر وصول ياغكەدە شوق بولور. وشولايوق اكر غىر كە طابا قاراب طورسەق، آرتەزدە شوق، اوڭ ياغەزدە شمال وصول ياغەزدە جنوب بولور.

خىرىطە ياكە پلان صىزغاندە اوستىدە شمال، آستىدە جنوب، اوڭدە شوق وصولدە غىر حساب ايتلەدىر.

اسسى ھىم سالىقون ياقلىر.

قوياش يىرنڭ ھىر توشىنىدە ېر درجەدە بىلوتىمىدىر. جىغرافىيە فىندە كىرە ارضنڭ قىل اورتاسىدىن شوقدىن غىر كە طابا ېر دائىرە (توڭارەك

صزق) اونكارلىگان فرض ايتلدر. بو صزقغه جغرافيه ده «خط استوا» ديلر. كره^۶ ارضنك ايڭ يوغارغى (شمالى) وايڭ توبه نڭى (جنوبى) نقطه لرى «قطب» تسميه ايتلوب، شمالده گيسى «قطب شمالى» و جنوبده گيسى «قطب جنوبى» آتالادر. كره^۶ ارضنك خط استواغه يقين بيلرلى قوياش طرفندن نغراق بلينادر. چونكه اول بيلرلرگه قوياش نورلرى طوغرى بدن طوغرىغه توشلور و شونلقدن آنده باشقه بيلرگه قاراغانده بيليراق بولوغنه توگل، يتون يل بويى جاي دوام ايتلدر. اول بيلرلرگه جغرافيه ده «منطقه^۶ حاره» ديلر. منطقه^۶ حاره شمالده «مدار سرطان» و جنوبده «مدار جدى» دائرلرى ايله چيكلنه در. منطقه^۶ حاره ده هر تورلى اوسملىكلر و حيوانلر بيك كوب بولا و شونلقدن آنده طور و چى ده كوبرهك در. آنده طور و چى كشيلىر يورطلر بىنى بيك ييگلىنن سالالار و كييملر بىنى بيك يوقا ماتير بالردن تىكلر. حتى كه بعض وحشى خلكلر بتونلەي يالانغاچ يوريلر.

كره^۶ ارضنك قطبلرگه يقين بولغان بيلرلى، قوياش طرفندن آزرارق بيلونالر؛ بو بيلرلرگه قوياش نورلرى طوغرى توشمه گانلك سببلى، بيلرلى بيك آز بيلونالر، و شونلقدن آنده بيك سالقن بولا، و بتون يل بويى ديورلك قش دوام ايتلدر. شوڭا كوره ايكى قطب يقينده فى بيلرلرگه «منطقه^۶ بارده» (يعنى سالقون ياق) ديلر، و بونك قطب شمالى تيرە سنده گيسى «منطقه^۶ بارده^۶ شمالى» و جنوبده گيسى «منطقه^۶ بارده^۶ جنوبى» تسميه ايتلدر. بو ايكى منطقه هر ايكاوى «مدار قطب شمالى» و «مدار قطب جنوبى» صزقلرى ايله چيكلنه شاردر. سالقون يافلر ده نباتات و حيوانات عالملرى بيك ناچار بولغانغه كوره، آنده طور و چى خلق بيك آز، ياكه بتونلەي يوقدر. آنده طور و چى كشيلىر يورطلر بىنى بالچقدن ياكه قاردن سالالار و اوزلرى باشدن آياق حيوان تيريلرينه تۇرونوب يوريلر.

اسسی وصالقون یا فلرنڭ ایکی آراسنده (منطقه^۶ حاره ایله منطقه^۶ بارده آراسنده) دخی ایکی منطقه بار: بونلر، برسی شمالی و برسی جنوبی اولراق «منطقه^۶ متوسطه» تسمیه ایتلر. بو بیرلرده آرتق وصالقون ده، آرتق اسسی ده بولمیدر. آنده یل فصللری (جای، کوز، قش هم یاز) برسی آرتندن برسی کیلوب نوبتلشوب طورالر. بزنڭ وطنمز بولغان روسیه مملکتینڭ بتونلایی دیب ئەیتورلک منطقه^۶ متوسطه اچندهر. فقط بحر محیط منجمد شمالیگه یقین بولغان بعض بیرلری گنه منطقه^۶ بارده ائیره سینه کره لر.

کون هم تون نیمن بولالر؟

تیمر یولغه او طرف بارغانده نهره زدن قاراسق، بز اوزمز بر اورنده تیک طورغان شیکلی، ویول بوینده غی تبلیغرام باغانالری، آغاچلر، طاولر و باشقه نرسه لر بزنڭ قارشیفه چاپوب کیلگان شیکلی کورندهر. نهق شولایوق بزگه، قویاش کوك یوزنده شرقدن غربکه طابا حرکت ایتکان شیکلی ویپر شاری بر اورنده تیک طورغان شیکلی بولوب کورندهر. اما چنلاب قاراغانده بتونلای کیریسنچه بولادر: قویاش کوك یوزنده تیک طورا، اما بز طورا طورغان یپر غربدن شرقگه طابا ئەیل نهدر. عالمر اثبات ایتمشلرکه، یپر شاری هیچ طوقتاوسز اوز ئەیل نهنسندۀ ئەیل نوب طورا وپر کره ئەیل نوب چغوینه ۲۴ ساعت (یعنی بر تهولک) وقت اوتکارهدر. یپر شارینڭ بو حرکتینه (اوز ئەیل نهنسندۀ ئەیل نوبینه) جغرافیهدۀ «محوری حرکت» (حرکت محوریه) (*)

(۱) محور - کوچر دیمکدر. جغرافیهدۀ یپر شارینڭ اورتاسندن بر کوچر اوتکارلمش فرض ایتلدرکه، «حرکت محوریه» کره ارضنڭ شول کوچر ئەیل نهنسندۀ ئەیل نوبینه اصطلاح بولوب توشهدر.

دېب ئەينەدر. بىر شول روشدە ئەيلەنگان وقت، قوياش بىرنىڭ ئەلى بىر ياغىنى، ئەلى ايكنچى ياغىنى يافتىرادىر. وشول طريقە قوياش ياقىبىسى توشكان ياقىدە «كون»، وكولەگە ياغىندە «تون» بولادىر.

يل فصللرى نىدىن بولالار؟

بىر شارى اوز ئەيلەنەسندە ئەيلەنگانده شولوق وقت قوياش ئەيلەنەسندە ئەيلەنوب يورىدىر. بىر قوياش ئەيلەنەسندە بىر قات ئەيلەنوب چىغانچە ۳۶۵ تەولك ھم ۶ ساعت چاماسى وقت اوتەدر (يعنى بىر يىل) بىر شارينىڭ بو ھىركىمىنە (يعنى قوياش ئەيلەنەسندە ئەيلەنوينە) «سنوى ھىركىت» (يىلىق ھىركىت) دىلر. بو روشچە ھىركىت ايتىكاندە قوياشقى بىرنىڭ ئەلى شىمال ھىتى، ئەلى جنوب ھىتى يقىن كىلە. وقوياش ايسە بىرنىڭ يقىنراق بولغان ئلوشىنى نغراق يلىتادىر. وشول طريقە بىر شارينىڭ بىر توشىندە جاي فصلى (يىلىق) بولغان وقتدە ايكنچى بىرنە قش فصلى (صوفلىق) بولادىر. اما «جاي» دن «قش» ھالىتىنە كوچو بىر يولى بولەيدىر. شوگنا كورە جاي ھم قش فصللرى آراسىندە دخى ايسكى فصل بولا: بونلر ايسە ياز ھم كوز فصللرىدىر.

قورى بىر ھم صو.

كرە ارضنىڭ بىر ئلوشىنى قورى بىر، وبىر ئلوشىنى صوبىلەمشىدر. قورى بىر صوغە قاراغاندە اوچ ئلوش آزاراندىر. قورى بىر جغرافىيە فنىدە بىش ئلوشكە بولنەمشىدر، ھىر فابوسىنە «قطعة» دىلر. اول قطعه لر ايسە اوشبولردىر: ياوروبىا، آسيا، آفريقا، آمريقا و آوستراليا. بونلرنىڭ اولىكى اوچەوينە «ايسكى دنيا» (بىر عتيق) و صوگفيلر بىنە «ياشكا دنيا» (بىر جىدىد) دىلر. چونكى ياوروبىا، آسيا و آفريقا قطعه لرى

ياوروپا خلقينه برون زمانلردن بېرلى معلومدرلر. آمريقا و آستراليا قطعهلرى ايسه ياوروپا خلقلرى طرفندن فقط ايڭ صوڭ عصرلرده گنه كشى ايتلمشدر. قطه لرنڭ آراده ايڭ زورسى آسيا قطه سيدرکه، ياوروپادن ۵ ئلوش زورراقدر. آسيادن فاللا - آمريقا، آندن فاللا آفريقا، صوڭره ياوروپا هم آستراليا قطه لريدر. بزنڭ وطنمز بولغان روسيه مملكتنى ياوروپا قطه سينڭ يارطيسينى و آسيانڭ اوچدن برينى بيله مشدر. قورى پيرنڭ سطحى (اوستى) هر قايدده برتورلى بولميدر: بعض ييرده واق طاولق بولا، بعض ييرده تيگز يير بولا و بعض ييرده بيوك بيوك طاو سلسلرلى بولادر. دنيا يوزنده شوندى بيوك طاولر بارکه، توبه لرى بلوطلرغه قدر ييتسكان بولا و كوب وقتده منگولك قار ايله قابلانغان بولالر. دى شوندى طاولرده بولادرکه، اچلرندن پار، قزغان طاش، كول، قروم واريگان معادن كيسه كلرى آطوب طورالر. آندى طاولرغه «قولقان» (ياكه «يانار طاو») ديلر.

دنيا يوزنده گي جمع صونى شولا يوق بيش ئلوشكه بولوب هر قايسينه «محيط ديگزى» ديه ركه اسم قوشلمشدر: شمالده - بحر محيط منجمد شمالى، جنوبده - بحر محيط منجمد جنوبى، ياوروپا، آفريقا هم آمريقا آراسنده - بحر محيط آطلاسى، آسيا، آستراليا هم آمريقا آراسنده - بحر محيط كبير، هم آفريقا، آسيا و آستراليا قطه لرى آراسنده - بحر محيط هندى در. بو محيط ديگزلرينڭ آراده ايڭ زورسى بحر محيط كبير بولوب، آندن قالا بحر محيط آطلاسى، بحر محيط هندى، بحر منجمد شمالى، بحر منجمد جنوبى حساب ايتلدر. محيط ديگز ينڭ قورى ييرگه جروب كرگان بېر ينى «ديگز» ديلر؛ شوبله مثالبالتيق ديگزى، بحر سفيد، قارا ديگز هم آزاق ديگزى فقط بحر محيط آطلاسينڭ ئلوشلرى گنه در. ديگز صوى طوزلى و آچى بولغانغه كوره اچهرگه ياراميدر.

خلقلر و مملکتلر.

آدم بالاسی خدایناڭ ایڭ عقللی مخلوقی بولغانغه کوره، طبیعت که اوسملکلر و حیوانلر قدر وک بوی صونمیدر. آدم صالقون و انسیملک ایله کوره شه آلا، آشلق اوکدرمی طورغان توپرافنی تیرسلب یاخشرتا، اوزی اوچون فائدهلی اوسملکلرنی چاچوب اوسدره، یورط حیوانلری آصری، پوللر صالا، فاناولر قازی و باشقه کوب اشلر اشلیدر. شول قابلیتی آرقه سنده آدم بالاسی ایڭ صالقن و ایڭ اسسی بیرلرده ده طورا آلادر. شولای ده آدم طبیعت اثرلرندن بتونله یوک قوتلا آلمیدر: ایڭ صالقن و شولایوق ایڭ قزو بیرلر آدمگه کون کورور اوچون بیک اوکغایسزدرلر. مثلا شمالده گی «توندر» دیگان قار صحرالری، و شولایوق جنوبده گی چیکسز قوم صحرالری حیاتندن بتونله ی دیب نه بتورک محر و مدرلر: آنلرده طور و چی خلق بیک آذر. آدم اوچون ایڭ اوکغایلی بیرلر اوسملککه بای بولغان یاقلدر.

دنیا یوزنده بتونله ی ۱۶۰۰ میلیون خلق بار حساب ایتهدر: بو حسابدن بارطیدن آرتغی آسیاقطعه سنده ویر چیرگی یاور و پاده طورالر. دنیا یوزنده خلق همان آرتا بارادر. چونکه یل صاین طووچیلر حسابی اولوچیلرگه قاراغانده آرتق بولادر. آدم بالالری برسی برسندن قیافت نل، دین و طوره شلری ایله آیرلالر.

طشقی قیافت جهتندن آدم بالالری بیش عرق غه بولنه لر: عرق اییض (آق جنس)، عرق اصفر (صاری جنس)، عرق اسود (قارا جنس)، عرق اسمر (مالافه جنسی) هم عرق احمر (قزل جنس) در.

بر تله سو یله شه طورغان بار چه کشیلرناڭ جمعیینه «خلق» دیلر. بعض تللر آراسنده زور اوخشاش بولا: شو یله مثلا تانار، باشقرد، نورک، فرغز و میشهر تللری برسی برسینه بیک اوخشیلر. و شولایوق

روس، پولک هم صیرب خلقلرینکده تللری برسی برسینه بیک یقیندرلر. شوندی، تللری اوغشاشلی بولغان خلقلر بار چهسی بر «قوم» حاصل ایتهلر. شوپله که روسلر، پولکلر، صیربلر هم چیخلر - جهلسی بر قوم - اصلوان قومیدر. تاتارلر، باشقردلر، تورکلر، قرغزلر، میشه رلر - تورک قومی، نیمسلر، شویدلر، و اینگیلزلر - گیرمان (آلمان) قومی، و فرانسوزلر، ایتالیا نلر، و اسپانیوللر - رومان قومیدرلر. هر خلق ننگ البته اوزینه بر دینی، بر اعتقادی بولا. دنیا یوزنده دین و مذهب لر بیک کوب، شولای ده عرفده دورت تورلیسی گنه اعتبارغه آنادر: آنلر ایسه اسلامیت، نصرانیت، مجوسیت هم یهود دینلریدر.

اسلامیت بزگه، ترکلرگه ایرانیلرغه و عربلرگه مخصوص دیندر. نصرانیت مذهبینی بار چه یاورو پا خلقلری، آمریقالیلر و قسما باشقه قطعہ خلقلری اعتقاد ایتهلر. یهود دینی یهودیلرگه، مجوسیت ایسه قزاقیلرغه، یاپونلرغه و حسابسز کوب وحشی ملتلرگه مخصوصدر.

دنیا یوزنده گی تورلی خلقلر تورلیچه طورالر: بعضسی بر اورنده غنه طوراً، بعضلری بر اورندن بر اورنغه کوچوب یوریلر. بر اورنده غنه طوراً طورغان خلقلر (مثلاً روسلر، فرانسوزلر، ترکلر، تاتارلر) هر تورلی هنر و سودا ایله شغلله نوب زور آوللرده و شهرلرده طورالر. کوچمه خلقلر ایکی تورلی بولا: بری فقط حیوان آصراو ایله گنه شغلله نوب بر اورندن بر اورنغه (بلوندن بلونغه) بتون کتورلی ایله کوچوب یوریلر. ایکنچی نوعسی فقط بالقچیلیق و آوچیلیق ایله گنه تاماق طویدرادر. اوز آرالرنده ترتیب صاقلاو و طشده غی دشماندن صاقلانو اوچون خلقلر زور مملکتلر حاصل ایتهلر. هر مملکتننگ اوزینه بر یاکه بر نیچه باشلغی و مدیرلری بولا: آنلر ایسه خلق اوچون قانونلر نشر ایتوب تیش در جهده اجرا اولنولرینی کوزه توب طورالر.

دنیا یوزندە مەملەكتلەر بىك كۆب. آنلرنىڭ مەكت جەتندەن ايناڭ
زورى روسىيە ايمپىرىياسىدەر. روسىيەدە مەكت ادارەسى ايمپىراتور
اعظم حضرتلرنىڭ قولندەدر.

باشقە مەكتلەر آراسىندە زور راقلىرى اوشبولدەر: ياور وپادە-گىرمانىيا
(آلمانىيا)، فرانسىيە، آوسترىيا-مجارستان (ۋىنگرىيە) اينگلتەرە، اسوج
-نوروج (شۋىتسىيە-نور ۋىگىيە)، ايتالىيا ھەم تىركىيە، آسىادە-چىن (قۇتاي)
ھەم ياپونىيا. آمرىقادە - جىماھىر مەتفقە. روسىيە بومەلەكتلرنىڭ بارچەسى
ايلەدە زور سودا يورتەدر.

اسوج، گىرمانىيا ھەم آوسترىيا - مجارستان. بىزنىڭ روسىيەغە يىقىن
كورشىلاردەر. اسوجنىڭ پاى تىختى - استوققوولم، گىرمانىيانىڭ - بىرلىن،
ۋاوسترىيا مجارستاننىڭ - ۋىنا شەرلرىدەر.

اينگلتەرە بىر مېط آتلاسىنىڭ ايكى زور آطاوونى بىلەشىدەر. پاى
تىختى - لوندون شەرلىدەر. بوشەر خەلقنىڭ كۆبلىكى وسوداسىنىڭ زورلىقى
جەتندەن بىتون دىئادە بىرئىچى شەردەر. فرانسىيە - گىرمانىيانىڭ غىربندەدر.
پاى تىختى - پارىژ شەرلىدەر.

ايتالىيا ھەم تىركىيە - ياور وپانىڭ جىنوبىندەدرلەر: ايتالىيانىڭ پاى تىختى
- روما (رىم)، تىركىيەنىڭ - استامبول شەرلىدەر.

چىن ھەم ياپونىيا مەملەكتلىرى بىزنىڭ سىبىر ياغە بىك يىقىن كورشىلاردەر.
چىننىڭ پاى تىختى - پىكىن، وياپونىيانىڭ - توكىو شەرلىدەر.

جىماھىر مەتفقە آمرىقاي شىمالىنىڭ اورتا ئلوشىنى بىلەشىدەر، كە پاى تىختى -
ۋاشىنگتون ھەم نىويورق شەرلىدەر.

اجرام سماوئىيە.

آياز وبلوطسىز كۆننى كۆندىز كۆك يوزندە قوياش كۆرنە ،
نۆلە ايسە بىزنىڭ كۆزمىگە حسابسىز كۆب يولدىلەر وبعض وقت آي

ڪورنهدر. بعض وقت اونار وحتى يوزهر يل اوتوگه ڪوك يوزنده بر ياكه بر نچه قويوقلي زور يولدزلر ڪورنه لر. بوندى بولدزلرغه «كوهيتا» ديلر. قوياش، آي، بولدز هم كوميتالر عهوماً «اجرام سماويه» تسميه ايتلهر.

قوياش بزنگ ڪوز مزگه ڪچرهك گنه بر اوطلى توگارەك روشنده ڪورنهدر. اما واقعه ايسه قوياش، بيردن نيچه مڱ مرتبه لر زور بولغان چيڪسن الوغ بر شاردر. آنڱ بزنگ ڪوز گه ڪچڪنه بولوب ڪورنووينه سبب بزنگ ڪره ارضدن حسابسن يراق بولوويدر. قوياش بزذن شول قدر يراقدرکه، مينوتينه ۱۴ چاقروم ڪيته طورغان طوب چه درهسى قوياشقه فقط ۲۰ يلدن صوڱغنه باروب ييتهر ايدى.

آي بزنگ ڪوز مزگه شولايقوق بر ڪچڪنه توگارەك نرسه بولوب ڪورنه در. اما واقعه، آي بير شارندن ۵۰ مرتبه گنه ڪچڪنه بولغان شونديوق بر شاردر. آي اوزى بر قارانغى نرسه در، اما قوياش طرفندن يافتيلق توشكان سببلى تونلرده يافتى بولوب ڪورنه وحتى بير يوزينه ده بر آز يافتيلق بيرهدر. آي بيردن ۵۰ مرتبه ڪچڪنه ديدك، وييرنڱده قوياشقه قاراغانده نيچه مڱ مرتبه ڪچوك ايڪانلگى معلوم. شولاى بولغاج ني سببدين آي قارار ڪوزگه قوياش زورلغى بولرب ڪورنه؟ شول سببدين که، آي بيرگه بيڪ يقين بولغان شيڪلى، قوياشده بيردن حسابسن يراق در. هر ڪون آينى تجربه فيلوب طورساق ڪورورمزکه، بر آي (اوطوز ڪون) اچنده آينڱ روشى تورليچه اوزگارور: ئهلى اوراق روشنده بولور، ئهلى يارطى ايڪمهك توسلى بولور، ئهلى بتون توگارەك روشينه ڪرور، ئهلى بتونلھى ڪوزدن يوغالور. آي نڱ بواوزگارولرينه سبب شولدرکه آينڱ بزگه فقط قوياش طرفندن ياقترتلغان قدرليسى گنه ڪورنوب فالغان ئلوشى بتونلھى ڪورنميدر.

كوك يوزنده كورنه طورغان يولذرلر آراسنده، قوياشدن يافتى آلوب شولوق قوياش ئەيلەنەسندە ئەيلەنوب يورى طورغانلرى دە بار. آندى يولذرلرغە «كواكب سياره» ديلر. بز طوراً طورغان، يير شارى دە شول نوع يولذرلرنڭ بريدر.

كوميئالر، كواكب سياره كېي، قوياش ئەيلەنەسندە حرکت ايتەلر. اما آنلرنڭ، قوياش ئەيلەنەسندە ئەيلەنە طورغان يوللرى شول قدر اوزون ويراقدر، بر كرە ئەيلەنوب چقانچە نيچە يوز يللر اوتەدر. شوڭا كورە كوميتالر قوياشقە يقينراق كېلگانده گنە كوزگە كورنەلر.

كوك يوزنده كورنه طورغان حسابسز كوك يولذرلر، بز نڭ قوياش شيكللوك زور باقترتقچلردر. اما قوياشقە قاراغانده كوك يراق بولغانغە كورە، قارار كوزگە كچكنە بولوب كورنەلر. اگر بر آياز توننى دقت ايله كوككە قاراب طورسەق، كوك نڭ اورتا بر ييرندن شمالدن جنوبكە طابا صوز ولوب كيتكان آقسل طومانسمان بر از كورورمزم. بو ايسە بزدن بى نهايه يراق مسافەدە بولغان يولذرلر كتوويدر. بو كئونى خلق تلىك «قر قازى يولى» ياخود «سوت يولى» ديوب تعبير ايتەلر.

طبيعت نڭ وانساننڭ كوچلرى.

يير يوزندهدە، كوكدەدە وبتون دنيادەدە بار چە اشلر الله تعالى طرفندن دنيا ياراتلغان وقتندە نوق تعيين ايتلگان دائمى قانونلر بوينچە اشلەنەلر. اما بو قانونلرنڭ اساسىنى ومعناسىنى والله ياراتقان نرسەلرنڭ حكمت وجمالينى طانو يير يوزنده انساندن باشقە هيچ كىمگە بېرلمە مشدر. قوياش ايله طوپراق هم هوا ايله صودنيادەغى جميع مخلوقاتقە حيات بېرەلر، اما اوزلرنده حيات يوقدر. هر اوسملىك (نبات) اورلقدن تيشلوب چغا، توپراقدن، جوەشلكدن وهوادن اوزينه تولىق آلوب بو بىغە اوسە-

قارنایا ونهایت اولوب کینه - اما اوزینک بو حیاتینی (ترکلگینی) اوزی سیزمی، اوزینه آزق طابو اوچون اورنندن فوزغالا آلمی وشولایوق اوزینک حیاتینی ده هیچ بر توری اوزگارتنه آلمیدر.

انسان ایسه حیوانلر طور مشینک کوب یاقلرینه تعجب قبله، آکا گویا حیوانلر طور مشینده ده بر توری عقل وادراک اساسی بار کبی کورنه. شویله که قارلغاچ بیک زور اوستالق، ایله اوزینه اوزی اویا یاصی، بال قورقی بیک مرکب کهره زلر توزی، اورمه کوچ ئه له نیندی حیللر ایله پهره وز اویاسی قورا وسله وجهن توپراق اچنده اوزینه تیشک یاصاب صالقوندن واسسیدن صاقلانور اوچون یوللرینی نقلاب طومالاب قویادر هر توری دورت آیاقلی وفانانتلی یرتقچلر اوزلرینه آزقلقنی صاقلاب طوتوب آلو اوچون نی قدر چداملق وجینتلیک صرف ایتهلر؛ شولایوق واق وضعیف مخلوقلر یرتقچ ترناغینه ئله گودن صاقلانور اوچون نی قدر احتیاط (صاقلق) واویالوق استعمال ایتهلر. «تکری کوبه له گی» دیگان بر قورت خطر وخوف وقتنده اولگانگه صابشا. بعض نوع بالقلر فضاغه یولقغانده اوق کبی آنلوب صوتوبینه توشوب، توپراقنی بولغیلر وشول طریقه صونی بلچرانوب دشمان کوزندن قاچالر. حیوان کتولرینک اوزلرینه مخصوص قاراولچی ویول باشچیلری بولا، وهیوانلر آنلرنی برطاوشندن ده آکلاب هر اشدن آنلرغه اطاعت قیلالر. کوب حیوانلر صالقون قش کوننده طویوب یا طور اوچون جایده نوک اوزلرینه صاقلقغه آزق حاضرلب قویالر. نهایت کوچمه قوشلر وقتندن هیچ کیچکمیچه قش یمتهر آلدندن مکره چاقرم بیرلرگه، یلی یاقلرغه اوچوب کیتوب، وقتندن قالمیچه اوزلرینک بونده غی اویالرینه کیری قایتوب کرهلر وهیچ بر وقت یا کیشمیلر ویولدن آدشمیلر.

انسان ایسه حیوانلرینک طور مشلرینه دقت نظرینی صالغانده

هر وقت آنلرده بر درجه عقل اساسی بارلغینی کوره در. اما اول عقل
 کوچی انساننڭ اوزنده گی ادراك قوتینه بتولهای باشقه در: حیوانلر
 حاضرده اوزلرینڭ مک یل مقدمه گی بابالری طور مشنچه طورالر:
 آنلر اوزلرینڭ شول طور مشلرینی اوزگارتده آلملر و هیچ برتورلی
 یا کما نرسه و یا کما اش او یلاب طابا آلملر. چپچق مثلا، احتمال قارلیغاچنڭ
 او یاسی او کغایلیراق ایدکینی و طوغری کیلگاندنه شونده او یلارغه
 ممکن ایدکینی آکلی ده طورغاندر، اما چپچق اوزینڭ او یاسینی اوز فکری ایله
 یاخشیراق و او کغایلیراق ایتوب یا که قارلیغاچنقی توسلی ایتوب یاصی آلمیدر.
 الله تعالی فقط بر انسانغه غنه ادراك قوه سی هم یاقتی ذهن بیرگان.
 قایچاندر انسان ده تورلی چوقورلرغه و طاو تیشکلرینه قاچوب پوصوب،
 حیوان تیریلرینه تور ونوب، چی ایت ایله طاماق طویدروب طورغان
 اما مرور زمان ایله انسان تجربه و علم ایله ذهنینی آچوب اوزینڭ
 طور مشینی هر جتدن یاخشرتا کیلگان. حاضر ایسه انسان گوزله
 گوزله سرایلر صالا بله، هر تورلی کیمیلکلر صوغار او چون نه لله نیندی
 مرکب ماشینالر و قورالر یاصی، اوز یورطی تیره سنده اوزینه کیره کلی
 بولغان اوسملکلرنی و آشلقلرنی ساچوب اوسدره، حیوانلر طویدروب
 اوسدره و اورچته، صوده پارا خود ایله و قوری ده ماشینا ایله مکهر پوط
 بوک طاغوب ساعتکه آلتشار چاقرم بیر یوری بله و سائره. حتی
 صوڭ زمان آدم نه لله نیندی قانانلی ماشینا ایله کوککه ده اوچوب تله سه
 فایده یوری آلا باشلادی. بواشیرکه انسان آقر و نلاب طبیعتنڭ منگولک
 قانولرینی تجربه قیلوب ذهنینه صالا کیله کیله او گره نمشدر. اوزینڭ
 ذهن و عقلی ایله انسان قویاش ایله بیرنی، هوا ایله صونی، نباتات
 و هیواناتنی جیکوب اوزینه خدمت قیلورغه مجبور ایتدی. انسان اوزینڭ
 بو تجربه و علملرینی همان اورچتوب و تکمیل قیلوب - بارچه سیننی

تورلى فن و صنايع آرقلى نسلدن نسلگه، اروغدن اروغنه قالدرا
 كيلمكده در. الله تبارك و تعالى بارى انسانغهنه آچق ذهن، ايزگيك
 و ياوزلق حسينى و نچكه وجدان بيردى. انسانلر الله نك ايرينه ايهروب
 اوزلرينك طور مشلر ينى الله قوشقانچه ترتيب قىلورغنه طرشالر. الله نك
 قوشوى ايسه هر كم نك هر فايد، طوغريلق و انسانيت چه تركك قىلوب
 اوزينه و باشقهرغنه فايدلى معاملده بولوويدر.

دنياده و بتون عالمده هر نرسه الله تبارك و تعالى نك مقدس قانونلرى
 بوينچه بولا؛ اما بوقانونلرى طانو، علم چيو، علم آرتدرو و آنى نسلدن
 نسلگه ميراث ايتوب قالدرو - فقط انسانغهنه بيرلمشدر.

استانبول فتحى و سلطان محمد فاتح.

۱۴۵۳ نچى يلغنه قدر استانبول شهرى «شرقى روما ايمپيراتورلغى»
 ياخود «ؤيزانتيه» نام زور بر مملكت نك پاى تختى ايدى. اما منكور
 ۱۴۵۳ نچى يلده آسيا قطعسندن ترك عسكرى كيلوب، كوب اجتهاد
 صرف ايتكاننك صوكنده استانبولنى فتح ايتدى؛ اول زمان ترك خلقينك
 پادشاهسى سلطان محمد ثانى ايدى. شول واقعه دن تركلر نك شهرتى
 باشلانار. چونكه استانبول فتح ايتلگكچ سلطان محمد دخى فتوحات يولينه
 كروب، برسى آرتندن برسینی، بوسنه هر سك، فارا طاو، صربيه،
 سوريه، مصر، عربستان و قدس شريف ولايتلر ينى آلدی. بوفتوحاتى
 اوچون ترك خلقى سلطان محمد گه «فاتح، غازى» اسمینی بيرمشدر.
 در واقع سلطان محمد فاتح ترك قومينه حسابسز كوب فائده لر كيتردى.
 حتى تركيه نك تاريخده اهميت فزانوب، ايك زور مملكتلردن حساب
 ايتلويونده سلطان محمد فاتح سبب بولدى ديسه كده خطا بولماس. اول
 زمان تركلرده مدنيت يوق ايدى، بولسه ده بيك آز ايدى. سلطان

محمد فاتح ایسہ ترکیہ ننگ مادی و معنوی اشلیرینی یولغہ سالوب، ترک خلقینک اوکو و ترقی ایتو آرزولرینی آرتوردی. حاضردهه استامبوله، بروغنی ویزانتیه خلقی طرفندن سالنغان ایسکی بنالار بار: آنلرننگ بارچه سیننی ترکار اوزگار توب، آرتوروب و تکهیل ایتوب گوزهل گوزهل مسجلرگه و باشقه بنالرغه ئهورمشلردر.

عربلر.

پیغمبرمزر رسول الله صلی الله تعالی ننگ وفاتندن یوز ییل چاماسی اونکچ، عربلر فوق العاده ترقی ایته باشلامشدر. آنلر اوکو آرقاسنده گوزهل گوزهل شهرلر، مملکتلر تأسیس ایتوب بتون دنیا مملکتلرینی اوزوب کیتمشلردر. شویله که هجرتدن ایکی عصر اونکچ عربستانده دمشق و بغداد، مصرده قاهره، اسپانیهده قرطبه و آفریقاده فاس هم تونس شهرلری ظهور ایتوب بتون دنیاغه علم نورینی ساچه باشلامشدر. عرب مدنیتی خصوصاً اسپانیاده ترقی ایتمشدر. اسپانیا عربلری آکچاه فقیر و اهمیتسز بولغان اسپانیا یارم آطاوینه چیت بیردن نادر اوسملکلر کیترو، خلققه آشلیق ساچو و اوسدر و هنرلرینی اوگره توب، شول بیرینی بتون باور پاده ایگ بیهشلی، ایگ ماتور و ایگ بای مملکتکه ئهورمشلر. اوزلریننگ پای تختلری بولغان قرطبه شهرینی شول قدر زینتله مشلرکه، حتی که یرافدهغی گیرمانیا اوللرینه قدر «انجو بورتگی» دیه شهرتی چقه مشدر. اول زمان عربلرده بولغان علم، آنلرده بولغان هنر، آنلرده بولغان تربیه بتون دنیا یوزنده هیچ بر بیرده بولماغان. عربلر مکتب و مدرسه لرنی شول قدر اور چتمشلرکه، بر اسپانیاده غنه یکر میل ب دار الفنون (اونیورسیتیت) لری ویتمشلر کتبخانه لری بولغان. باشقه ایرلرگه و قز لرغه مخصوص اعدادی ورشدی مکتبلرننگ حسابده بولماغان. قرطبه هم سیؤ یلیه (اشجیلیه) شهرلری

اوزلر يېنىڭ مدرسلىرى (پرافىصورلىرى) ايله مشهور بولغانلار: بوشهرلرگه آسيا وياور وپادن اوقوچى استودينتلىر آغوب كىلوب طورغانلار. عرب مدنيتى ياور وپا، آسيا و آفريقا قطعلىرى يېنىڭ هر يېرىنه، هر پوچما غينه قىلر يېتىكان. دورت عصر اچنده عرب مدنيتى هر جهنن بىتون بنى بشرنىڭ استادى بولوب آلمان. عربلر برونغى لاتىن هم يونان علملىكلر يېنى آرتىرو و تكمىل ايتوگننه توگىل، اوزلر ندىن ده كوپ فنلر قالدوغانلار: مثلاً حاضر بىتون دنيا ده استعمال ايتله طورغان رقىلر عرب رقىلر يىدر. شولايوق علم الجبر، حكمت، علوم رياضيه هم ترىغونومىترىا (مثلثات) فنلر يېنى ده عربلر قالدوغانلار. نهايت عرب عالملىرى علم هيئتكه ده كوپ ميراث قالدردىلر، شويله كه آنلر طرفندن توزولساگان هيئت كه مخصوص جدوللر حاضرگى حكىمار قارشنده ده مقبولدر. دغى حاضر استعمال ايتله طورغان اصلهالى استينا ساعتلىرى عرب اختراعاتىنىڭ برسيدر. موهوم فنلردن عربلر ده «فلسفه» ترقى ايتمشدر. شويله كه مشهور يونان فيلاسوفى (حكيمى) آرىستوتلسنىڭ اثرلىرى ايك اول عربلر طرفندن شرح قىلنمشدر. صنايع نفيسه دن عربلر هندسه عمارات (آرخىتيكتورا) نى ترقى ايتدرمشلر وشول درجه ده كه، «عرب استىلى» تسميه ايتله طورغان برطرز معمارى بوكونده ده معرفى و فدر.

روسىيەنىڭ باشلانوى.

مىڭ يىل چاماسى اول روسىيە مملكتى بىتونلار بولماغان وحاضرگى روس يېرىلر نده برسى برسېنه باشقه بولغان هر تورلى واق خلقلر طورغانلار. شولار آراسنده روسلرنىڭ بابالارى - اصلانلار ده طورغانلار. بو خلق دىپىر صوى هم اولغا نهر يېنىڭ يوغارى باشلر ندهغى واق اوللار ده طوروب، دشماندن صاقلانور اوچون اوللر يېنىڭ ئهبله نەسېنه چوقورلر قازىغانلر و باچقلر اويگانلر. شوندى تېرەسېنه چوقور قازغان وبالچق

اوبولگان اوللرغه اصلاوانلر اوزلرى «شور» دىب يورگانلر. اول زمانلرده شهرلر بىك آز بولغان؛ آرادە ايڭ مشهورلرى - نوۋغورود، صمولينسك ھم كىيىنى شهرلر يدر.

اول زمان اصلاوانلرى ايگنچىلىك، اوچىلىق، بالقچىلىق ھم سودا ايله شغللەنگانلر. اصلاوانلر اول وقت «مچوس» دىندە بولوب، ھر تورلى صنەلرغە سىچە قىلغانلر وآنلر ھرمىنە ھر تورلى قىر بانلر كىترگانلر. اصلاوانلر اوز آرا بىر نىچە قىبىلەگە بولنوب طورغانلر. اول قىبىلەر نىچەك دە اوز آرا طانو طوراً آلمىچە ھمىشە قىچقوشوب و صوغشوب ھەر ايتكانلر. بو تىرىسزلىكلردن كورشىدەگى ياط ملتلر فائىدەلانوب اصلاوانلرغە دائىما ھجوم ايتوب تولەو آلوب طورغانلر.

نھايت اصلاوان قىبىلەلر نىڭ باشلىقلىرى بو طور مشدن طويوب اوزلرىنە ھومى بىر باشلىق صايلاپ قويارغە قىر بىرگانلر. واول باشلىق نىڭ ھر كىمگە بىر كوز بلەن قاراوينى تەلەب، باشلىقنى چىت بىردن چاقروب كىتورورگە اويلاغانلر. در واقع، اصلاوان ايلچىلىرى بالتىق دىڭىزى آرقىلى چىغوب «روس» اسمىدەگى بىر «ۋارىك» خلقىنىڭ كەنەزلىرىنە كىلوب ۋەيتكانلر: «بىزنىڭ بىر مەز بىك باي ھم زور، اما تىرىب ھىچ يوق. شوڭا كورە بىزنىڭ بىرگە باروب بىزگە كەنەز بولووڭىزنى سىزدن اوتدەمىز» دىگانلر. «روس» قومىنىڭ كەنەزلىرىدىن بىرى «رورىك» ۸۶۲نچى يىلدە اوزىنىڭ ايكى طوغانى و بىر آز عىسكىرى ايله اصلاوان بىرىنە كىلوب كەنەز بولغان و شوندىن «روسىيە» اسمى قالغان. رورىك نوۋغورود شەرىنە، و طوغانلرى باشقە شەرىرگە كىلوب اورناشقانلر. ۱۸۶۲نچى يىلدە روسىيە مەلىكىنى نىڭ تاسىس ايتلووينە مەڭ يىل تولدى، و شوڭا ھرمىنە نوۋغورود شەرىندە غايت زور و ماتور بىر پامتنىك قويلىمشدر.

روسىيەنىڭ ھازىرقى و برونغى ھالىرى.

(۱) بىزنىڭ وطنىمىز بولغان روسىيە مەملىكىتى ھازىر بىتون دىنيادە اياڭ زور مەملىكتىدۇر. آنىڭ يېرىلىرى ياۋروپا و آسيا قىطعەلىرىنىڭ كىوب ئلوشىنى و بىتونى قورى يېرىنىڭ آلتىدىن بىرىنى بېلە مشدۇر. ھازىر روسىيەدە ھىسابسىز كىوب زور شىھەرلىر و آللىر بار؛ اول شىھەرلەردە و آللىردە ھازىر ۱۴۰ مىلىيونلاب خلىق طوراً و بار چەسى ھىر، صنایى و سودا ايلە شىغلەنەلىر. خلىقنى اوقتور اوچون ھىر شىھەردە ھالى، اعمادى و رشدى مەكتىبلەر سالانغان. خلىق آراسىندە غى دىموالىرى نىزاعلىرىنى ھىكم قىلو اوچون، زور زور سودى مەھكىمەلىرى تىزولگان. و اول سودا ايسە روسىيەدە غى ھىر كىم اوچون درىست، تىگىز و طوغرىدىز. دىشە ئىزدن صاقلانور اوچون ھىر شىھەرگە دائىمى عىسكىر قوبىلغان. بىتون مەملىكتىنىڭ داخلى و خار جى اشلارنى پادشاھىمىز ايمپىراتور اعظم ھىزىرتلىرى باشقارا، بىتون خلىق اوچون زىكونلر نىشرا ايتە (چقارا) و اول زىكونلرنىڭ تىمىش در جەدە اجرا اولنولارنى كوزە توب طورادىر. شول زىكونلرنىڭ قانائى آستىدە ھىر كىم اوزىنىڭ مالى و جانى اوچون ھىچ شىكلەنمىچە طىنچ غنە ھىر ايتە آلادىر. الحاصل، ھازىر روسىيە مەملىكىتى زور، كوچلى، باى و تىرتىبلى بىر مەملىكتىدۇر كە، بىز ھىر قايومىز ھىچ نىرسەدىن قورقمىچە، اوز آرا نىزاعلاشمىچە، طىنچ قنە اوز فائىدەمىز و بىقىنلر مىزنىڭ فائىدەسى اوچون طىرشوب خىدمەت ايتەرگە تىمىشلىلر مىز.

(۲) دىمىك روسىيەنىڭ ھازىرقى ھالىتى شول روشدەدۇر. اما اول ھىر وقتدەدە بو ھالىدە بولوب طورماغان ھىم كىنەت كىنە بو در جەگە ايرىشمەگان. شوندى بىر زىمان بار ايدى كە، روسىيە مەملىكتىنىڭ اوزى توگىل، اسمىدە يوق ايدى، و ھازىر بىنطوراً طورغان يېرىلدە بىتونلەى ئىتورىك خلىق دە يوق ايدى. شىھەرلىر، آللىر - ھىچ بىرسى يوق ايدى و شول سىببىلى خلىق قوبى اورىمان اچلىرىدە ھىر تورلى طاو تىشىكلرنىدە ھىر اوتكارە

ايدى. اول زمانلرده اېگنچېلىك خلق آراسىندە بېك آز بولوب، خلقنىڭ بىرەن بىر حركىتىلىرى آوچىلىق ھەم حېوان آسراوچىلىق ايدى. اول وقت كىتاب فلان، يازو سزو دېگان نرسەلەر ھېچ بىرسى يوق وخلق اچىندە اوقى ھەم قىلم طوتوب يازا بلوچى دە يوق ايدى. عىسكىر — اول وقت بتونلەي يوق ايدى — شول سببىدىن خلق ھەر تورلى ياپ دىشمانلارنىڭ ھېچوملرندىن كۆب جفا كۆرە ايدى. دىشمانلار كېلۇب، خلقنىڭ مالىنى طالاب خانونلارنى اسارتكە آلۇب كېتەلەر ايدى. اول زمانلار دەقى خلقنىڭ عمومى زاكونلارى وھكومتلىرى بولماغانلىق سببىلى، اوبوشقان مەملىكتلىرى دە يوق ايدى. اما بو ھاللار بېك كۆبىدىن — مڭ يىل ئلك بولغان ھاللردىر.

كولىكوف صوغشى.

بىر وقت روسىيە مەملىكىتى واق كېسەكلەرگە بولنۇب، ھەر قايسى آيرىم كەنەزلىر طرفىدىن ادارە قىلنا طورغان بولغان. اما بو كەنەزلىر بېر اۇچۇن اوز آرا ھېمىشە صوغشوب، نىزاعلاشوب طورغانلار. شول وقت، آسىيا قىطعەسىدىن تاتار مەغول خلقى چىقۇب، كەنەزلىرىنى نىزاعلىرىدىن فائىدەلانۇب، زور عىسكىر ايلە روسلارغە ھۇجۇم ايتكانلار. روس كەنەزلىرى، آرادە اتفاق بولماغانلىق سببىلى، بىرسى آرتىدىن بىرسى يىغىلا بارغانلار. شولاي ايتۇب تاتارلار آز زمان اچىندە بتون روسىيەنى آياقدىن يىققانلار واوزلىرى آلغان ماللىرى واسىرلىرى ايلە بىرگە ئۇولغانلارنىڭ تۇبەن ياقلىرىنە كېتۇب «آلتون اوردا» اسمىندە زور بىر خانلىق تاسىس ايتكانلار. شول طرىقە بتون روسىيە مەملىكىتى آلتون اوردا خانلىقى قول آستىنە كۆرۇب بىتكەن. تاتارلار روسىيەنىڭ مەملىكىتى ادارەسىنى اؤلگىچە قالدۇرسەلەردە، روس خلقىدىن يىل صابىن زور تۇلەلەر تۇلەنكەلەر. روس كەنەزلىرى زور بۇلەكلەر ايلە خانلار ھۇجۇرىنە بارۇب بۇي صونغانلار. بو عادىتى ادا قىلماغان كەنەزلىرىنى آلتون اوردا خانى

مملکتندن محروم ایتکان. شول آراده موسکوا کنه زلری، روس پیرلرینک
 ققط بر قولغه اویوشوب بر مملکت تأسیس ایتکانده گنه نق بولاچغینی،
 وشول وقتده غنه تاتارلر قولندن قوتولاچغینی آکلاب، واق کنه زلرنک
 پیرلرینی یلدن یل بر قولغه اویوشدرا باشلاغانلر، وشول طریقہ یوز
 ال چاماسی وقت اچنده بتون روس پیرلری موسکوا قول آستینه کروب،
 موسکوا کنه زی طرفندن اداره قیلنا باشلاغانلر. شول وقتدن آلوب
 روسیہ ده فقط برگنه کنه ز - ویلیکی کنه ز - حکم سوره باشلاغان.
 تاتارلر هجومندن ۱۲۰ یل اونکچ ویلیکی کنه ز دیمیتری دونسکوی
 بولغان. بو کنه ز تاتارلر قول آستندن قوتلونی قصر قیلوب خانقہ تولو بیرونی
 بر یولی طوقتانقان. شول وقت آلتون اوردا خانی بتون عسکری ایله
 موسکوا کنه زینه هجوم ایتکان. ایکی عسکر ۱۳۸۰ نچی یلنک ۸ نچی
 سینته برنده کولیکوف صحراسی دیگان پیرده اوچراشوب صوغشقانلر.
 اوزاق زمان صوغشوب هر ایکی طرفدن کوب قان توگلگچ، نهایت
 تاتار عسکری مغلوب بولغان. مذکور کولیکوف صحراسی دون نهری
 بوینده بولو مناسبیل، دیمتری کنه زگه بوغلبه سی اوچون «دونسکوی»
 دیب اسم قوشقانلر. اما تاتارلر، جیگلسه لرده اشنی بولای غنه قالدیرماغانلر:
 آنلر وقت طوغری کیتروپ دخی بر مرتبه موسکوا غه هجوم ایتکانلر،
 و بو دفعه اوزلری غالب بولوب، روسلرینی دخی اوزلرینه قل ایتکانلر،
 هم زور تولو توله رگه مجبور ایتکانلر. شولای ده اصل وطنلری یراق
 بولغانغہ کوره، تاتارلر روسیہ ده اوزاق طوراً آلمیچه همان قاقشی بارغانلر.
 هم تیز زمانده آلتون اوردا خانلغی بولنوب، اوچ ایرم خانلق حاصل
 بولغان: آلتون اوردا، قزان خانلغی، هم آسترخان خانلغی. بو خانلر
 اوز آرا نزاغلاش باشلاغاچ، تاتارلرنک اولگی قوتلری بتولهای قافشاغان.
 تیز زمانده «ایوان غروزی» تختکه او طروب، روسیہ نی

تاتار لر قولندن بتونلهی قوتقار ورغه اویلاب، خان طرفندن ییبه ر لنگان توله و کاغدینی ایلچیلر آلدنده برطوب طاشلاغان. بو خبرنی ایشنکاج، خان اوچ قایتارو نیتبله زور عسکر جیوب ایوان غروزی غه هجوم ایتکان. اما ایکی دشمان عسکری برسی بریافندن، و برسی ایکنچی یافندن کیلوب « اوغرا » صوی بوینده اوچراشسه لرده، هیچ بری بلغانی آرقلی چقار غه جرأت ایتمه گانلکدن، قارا قارشی بر نیچه آی تیک طورغانلر. شول آراده بر کیسه ک روس عسکری چیتله توب آلتون اورداغه یونه لنگان و آنده خانلقنک کوب بیرلرینی و ماللرینی طالاغان. خان ایسه بو خبرنی ایشنکاج تیز تیز جیینوب کیری اورداغه قایتوب کیتکان. شول طریقه روسیه مملکتی هیچ قان توگلمیچه، (۱۴۸۰ نچی یلک) رسما تاتار لر قولندن قوتولغان.

پیتر ژیلیکی.

تخنکه روما نوفلر نسلی اور ناشقاچ، روسیه مملکتی آقرون آقرون تورلی آورلقلردن قوتلدی. شولوق وقتدن روسیه فتوحات جهنندن ده کوب اش قیلدی. روسیه مملکتی خصوصا پیتر ژیلیکی عصرنده آله کیتدی. پیتر ژیلیکی، پادشاه آلیکسی میخایلو ژیچنک اوغلی بولوب یاش وقتندوق آتاسندن یتیم قالمشدر. پیتر بیک یاش وقتندوق غایت ذهنلی، زیره ک وعقللی بولوب تیره سنده گی کوب ادملرنک نظر دقتینی جلب ایتمشدر. یگت وقتنده درسدن بوشاغاچ، پیتر ژیلیکی اوزینک ایدیه شلری ایل، صوغش اویونلری اویناغان وشول ایدیه شلرندن اوزینه بر اوینچق عسکر تشکیل ایتکان. صوگفه راق شول اوینچق عسکر دن « پر یوبر اژینسکی » هم « سیمپونوفسکی » نامنده ایکی چن عسکر حاصل بولغان. وشول طریقه روسیه ده اول مرتبه نظاملی عسکر تشکیل ایتلگان.

بر وقت پیتر ژیلیکی ئه له فایده ایسکی گنه بر کیمه کوروب

ياندەغى كىشىلەردىن بۇ نىندى كىمە دىوب سوراغان . ياندەغىلەر ، بۇ كىمە گە اۋرۇب جىلگە فارشى دە ، جىل اوڭغايىنە دە يورۇرگە مەكىن ايكانلىكىنى سويلەگانلەر . شول وقت موسكۋادە طورغان بىر نىمىس بۇكىمەنى ، تۈزەتۈپ پىطر ۋېلىكىنى پارۋىلر پۇتارغە اۋىرەتكەن . پىطر ۋېلىكى شول وقتىن آلوب سۋاۋستىندە يورۇرگە شول قىرغىرت ايتىكان كە ، اوزاڧلامى شۈندى واق كىمەلەردىن اوزىنە بتون بىر فلۇط ياساغان . سۈڭغەراق ، روس عىسكىرى آزاق ھەم بالتىق دىڭىزلىرى پارلىنى آغاچ ، پىطر ۋېلىكى شول دىڭىزلىرگە زور زور فلۇطلار ياساتۇپ يىبەرگان . شول طرىقە پىطر ۋېلىكى زاماندا روسىيە مەلىكىنى نظاملى فلۇطغە مالك بولغان . پىطر ۋېلىكى روسىيەنىڭ فلۇط ھەم عىسكىر اشلارنى دەخى دە ياخشىرتۇ نىتىلە چىت مەلىكىلەرگە اش اوڭرەنورگە كىتكەن . وآنندە اسمىنى ياسۇپ ، پراستۋى اشچى خالندە كۇب پىللىر خىدمەت ايتىكچا ، روسىيەغە قايتقان ، ھەم در واقع ، چىت بىردىن آلوب قايتقان مەلۇماتىنى اش كە استعمال ايتۇپ وطينە كۇب فائىدە كىترگان . پىطر ۋېلىكى چىت بىرلەدە كورگان كۇب فائىدەلى اشلارنى روسىيەغە دە آلوب قايتۇپ ، شول خقەدە كۇب ياكۇا فانۇنلەر (زاكونلەر) نىشر ايتىكان . شوڭا كورە پىطر ۋېلىكى روسىيەنىڭ «ياڭارتۇچىسى» اسمىنى آلمىشۇر .

روسىيەنى دىڭىزلىرگە ، وخصوصا بالتىق دىڭىزىنە يقىن كىترو پىطر ۋېلىكىنىڭ ايكۇ عزيز نىتىلەردىن بىرسى ايدى . روسىيەنىڭ چىكىلرى دىڭىزلىرگە وكورشىدەگى مەترقى مەللىرگە يقىن كىلگان سۈرئەدە روس خلقى ھەر تۈرلى فائىدەلى اشلاردا شول كورشى خىلقارغە بىك بىكىل ايرەچەك ايدى . در واقع پىطر ۋېلىكى بۇجەتتىن بىك كۇب مەرادلەرنە ايرىشدى : شويلەكە ۱۷۰۳نچى يىلدە نىۋا نەرى بۈيىندە پىتروبورغ شەرىنى تاسىس ايتىدى ۱۷۰۹نچى يىلدە پۇلتاۋا شەرى بۈيىندە شۇيد عىسكىرىنە غالب بولدى وسائىرە . . .

شۇيىد صوغشېنى تھام ايتكاچ پېطر ۋېلىكى گە «ايمپېراتورلق» عنوانى بېرلدى وشول كوندن روسىيە مەملىكىتى دە «ايمپېرىيە» دېيە يورتلا باشلادى. عوموما، اوزىنىڭ زور اشلىرى اوچون پېطر غە «ۋېلىكى» (يعنى اعظم) اسمىنى قوشمىشاردى.

يىكاتىرىنا ۋېلىكاييا.

يىكاتىرىنا ۋېلىكاييا - بىر نېمىس پادشاھىنىڭ قىزى بولوب روسىيە تىختىنىڭ ۋىلى عھدى اوچنچى پېطر غە كېيە وگە بارمىشدر. اما اوچنچى پېطر نىڭ ھەمىرى بىك قىسقە بولوب، روسىيە تىختى بتونلەي يىكاتىرىنا قولېنە قالمىشدر. يىكاتىرىنا روسىيە تىختىدە ۳۴ يىل دوام ايتوب مەملىكت اوچون شول قدر كۆپ فائىدە كېتىمىش كە، پېطر ۋېلىكى قېلىندىن «ۋېلىكاييا» عنوانىنى آلمىشدر. يىكاتىرىنا ۋېلىكاييا (ئەبى پادشاھ) بارچە اشلىرىدە پېطر ۋېلىكى گە تىقلىد ايتوب پېطر باشلاغان ياڭارتو اشلىرىنى بىك فائىدەلى صورتدە مېدانغە چىقارمىشدر. شويىل كە بتون مەملىكىتى ۵۰ غۇ بېرناغە، وغۇ بېرنازلىرىنى اويەزلىگە بولو - يىكاتىرىنا ۋېلىكاييا اشىدردى.

يىكاتىرىنا ۋېلىكايانىڭ اوز ھەمىرىدە قىلغان اشلىرىدىن اياڭ مشھورلىرى ياڭا سود تاسىس ايتو، اوقو يورطلرىنى تۈزەتو، قىزلى مەكتىپلىرى سالو، تىرىيە يورطلرى تاسىس ايتو وبتون روسىيە خلقىنى چەچەك سالدردو عادتىنى شرط ايتو وسائىرەدر.

بو اشلىرنىڭ بارچەسىنى، يىكاتىرىنا ۋېلىكاييا تىركىيە ھەم لەھىستان (پولشا) ايلە صوغشقان آرادەغىدە اشلىب قالدردىمىشدر.

يىكاتىرىنا ۋېلىكايانغە اولا تىركلر ايلە صوغشورغە طوغرى كېلدى. بو صوغشەدە روسىيە غالب بولوب قارا دىڭىزنىڭ شىمالى ساحللىرىنى ھەم قىرىم يارىم آطاوينى بېلەدى.

صوکره ییکاتیرینا ۋیلیکایا بر نیچه تابقر پوله کلر ایلهده صوغشدی. بو صوغشدن صوکره بتون پولشا مملکتینی روسیه، پروسیه هم آوستریا اوز آرا بولشدیلر. روسیهغه بتون بالتیق دیگزی بویوی وحاضرگی کورلاندا ولایتی قالدی.

ییکاتیرینا ۋیلیکایانک بوغله لری روسیه مملکتینی باشقه پادشاهلر نظرندده شاقدا ی کوتوردیلر. آنلر آرا طوراً روسیهغه یاردم استه بده مراجعت ایتکله باشلادیلر.

ایمپراتور ایکنچی آلیکساندر

پادشاه ایکنچی آلیکساندر زمانینه قدر اول خلقی (کریستیانلر) ننگ حالی بیک ناچار ایدی: آنلر بارچه سی آپا و طلر غه خدمت ایتلر، و آنلر غه قل ایدیلر. آپا و طلر کریستیانلر نی تلر گانچه ساتا، تلر گانچه جزا فیلا حتی اوتره آلا ایدیلر و بوکنا هیچ کم سوز ئه یته آلمی ایدی. ۱۸۶۱ نچی یلنک ۱۹ نچی فیورالنده ایمپراتور ایکنچی آلیکساندر حضرتلری کریستیانلر غه کامل حریت اعلان ایتوب فرمان چغاردی. بو فرمان بو نیچه کریستیانلر آپا و طلر قولندن بتونلای قوتلوب، اوزلری اوز ایرکلی خواهه بولدیلر. ۲۰ میلیون کریستیان خلقی قلقلندن چغوب مالغه و بیرگه مالک بولدی.

بو عالی اشی او چون ایکنچی آلیکساندر حضرتلرینه «قوتقار وچی» اسمی بیرلوب کوب شهرلرده زور پامتنیکلر قویلدی.

آلیکساندر ثانی دخی زیمستوا محکمهلری هم غلاصنی صود تأسیس ایتوا ایله ده شهرت آلدی. غلاصنی صود - ظاهری (آچق) صود دیمکدر: بو صود هر کمنگ کوز آلدنده واقع بولغانغه کوره «غلاصنی» تسمیه ایتامشدر.

وشولایوق آلیکساندر ثانی زمانینه قدر صالحات خدمتی ده باشقه ایدی: عسکریه خدمتینه کوپیسلر (بای شودا گولر) ومیر زالر بتونلری آلمیچه فقط کریستیان هم میشچانلرغنه آالنلر ایدی. اوسته وینه، اول وقتلرده خدمت ده بیک آور واوزاق ایدیکه، بیچاره صالحاتلر یکر می بیشه ریل خدمت ایتوب، ایولرینه قارتایوب وطوپاسلانوب غنه قایتالر ایدی. اما آلیکساندر ثانی حضرتلری روسیه غه تابع بولغان هر کم، نسل نسبینه قارامیچه، ۵ یل عسکرده خدمت ایتسون دیوب فرمان عالی چغاردی. بو فرمان بوینچه میر زالرده، کوپیسلرده پراضطوی صالحات خدمتینی ایته باشلادیلر. فقط اوقوغانلرغنه بر آز بکئلک بار ایدی: برهونی قدر اوقوغانراق بولسه، عسکریه خدمتینی شول قدر آزاراق ادا قیلا ایدی.

آلیکساندر ثانی حضرتلرینک باشقه فائده لی اشلری ده کوبدر. مع التأسف ۱۸۸۱ نچی یلنک مارط باشنک شهر اورامندن آط بلهن بارغانه اوصالر قولندن هلاک بولدی.

وطنگه محبت.

وطنگه محبت اوچ تورلی بولا بری طبیعی، بری معنوی و بری سیاسیدر. آدم اوزینک طوغان و اوسکان بیرینی یار اطا. بو محبت طبیعت اشی بولاراق بارچه آدم بالالری اوچون عمومی بولغانلقدن، طبیعی دیوب آطالورغنه تیشش. وطن، بزگه اوزینک صافی هواسی، بلونلری اورمانلری ایله توگل، بلکه باش وقتمزدن بیرلی بزنی چولغاب کیلگان عزیز خاطرلری کورکام کورنه در. دنیاده، طور مشدن عزیزه ک هیچ نرسه یوق: طور مش بزینک ایگ اولگی، ایگ مهم بختمزدر.

شویله که، مثلاً صالقون شمالده طور وچی بر اسکیهوس کشیسینی، صافی

ھوالى بىلى ايتالباغھ يا كە استانبول تيرەسىنە كوچروب قاراگز - بېچارە طوغان يىرى نى قدر صالحون و كوكلسىز بولسەدە، ماغنيت ايله طار تلغان كىبى، وطنينە قايتورغە آشقنوب طورور طوغان بېرىنك يەمسز و صالحون كونلرىنى، بوران شاولاغان طاوشلرىنى هم قار جاوو منظرەلرىنى ايتالباڭ يافتى ونورلى قوياشندىڭ ماڭدۇر جە آرتق كورور. وطنگە طبيعى محبت شولدر.

بىز، طوغاندە كىم لىر اچندە طوغان و ياش وقتەزىدە كىم بلەن طورغان بولسەق، شول كىشىلەرگە ايله نەمز، آنلر نڭ جانلرى، طبيعتلىرى بىزنىكى ايله تىگىزەنەدر. شول طرىقە آنلر آڭلاغان نرسەنى بىزدە آڭلىمىز، و آنلر نىچك آڭلاسلەر، بىزدە شولاي آڭلىمىز. دىهك كە آنلر تلەگان نرسەنى بىزدە چىن كوكلدىن تلىمىز، شونى تقاضا قىلامىز. بو محبت (يعنى وطنداشلىرگە، طوغان اوسكان كىشىلەرگە بولغان محبت) يوقا رىدە غىچە «مەنئوى» تىمىمە ايتلەدر. طبيعى محبت بىز نڭ بار چەمز اوچون نى قدر عەمومى بولسە، مەنئوى محبتدە شول قدر وك عەمومىدر. اما بو محبت، عەمراوتىكان صابىن نىقلانا بارا، چونكە وقت عادتنى نىغىتا يعنى زمان اوتىكان صابىن عادىت نىقلانا بارادر. مىثلا چىت مەلىكىندە اوچراشقان اىكى وطنداشنى قاراگز: آنلر عەمراوندە بىرنىچى مەرتبە كورشسەلردە، كۆبدەنگى دوستلر شىكىللى بىرسى بىرسى ايله چىن كوكلدىن صىبىتلەشەر. اوزلرىنە وطن نىقشە نىظرندىن عەمومى بولغان حىساتنى اظهار ايتەرگە آشغالر. گوباكە، آنلر اىكاوى اىكى تىلك سويلەشسەلردە، بىرسى بىرسىنى باشقەلرغە قاراغاندە ياخشىراق آڭلاشالر. چونكە اىكى وطنداشنىڭ طبيعتلىرىدە ھەر وقت بىك يقىن بىر اوخشاش بولادر. اما بىيان ايتدكەز طبيعى و مەنئوى محبت - ھەر اىكاوى آدم نڭ شىخسى طبيعتىنىڭ نىجەسىدر. بو تورلى محبت ھىچ بىر جەھتدىن بىرونى رومالىلر و يونانىلر نڭ وطنگە بولغان محبتلىرىنە يىتە آلەيدىر. اول ايسە وطن نڭ شەھرىنە، ترقىينە وشوگا ياردىم ايتەرگە تلە و حىسبىدر. بو تورلى

محبت، بالكلية عقل غه به يله نگان بولغانلقدن، هر كنده ده بولميدر. بو محبتكه روسچه «پاتريوتيزم» هم تركچه «وطنپرورلك» ديلر. بز بار چه مز وطنمىزنىڭ آبرو ينى، بختىنى وشهرتىنى نلرگه تيد شيلارمز. چونكه آنڭ سعادتىنه بزنىڭ شخسى سعادتمز به يره نهدر. وطن نڭ شهرتى - بزنىڭ شهرتمز، وطن نڭ بختىزلىكى - بزنىڭ ده بختىزلىكىزدر. شورايكه ناچار آنانڭ بالاسى بولوق هر كم اوچون نى قدر خورلىق وكيمچىلىك بولسه، ناچار وطن نڭ بالاسى بولوده بزنىڭ ارچون شول قدر خورلىق وكيمچىلىك در. شول طريقه اوز منفعتكه محبت، بزنىڭ كوكلمزده وطنىگه محبت حسىنى طودرادر. بو تورلى محبت «سياسى» تسميه ايتلورگه تيشدر. (كارامزىندن ترجمه).

اوزگنى اوزڭ سويو (حب النفس)

اوزگنى سويو - هر آدم بالاسينه مخصوص بولغان عمومى برصفتدر شول حس آرقلى بز معيشتنى، اوز فائده مزنى، استراحتنى وآبرويمزنى سويهمز. شوڭا كوره بز اوللا ايزگىلىكى سويهرگه تيش. چونكه ايزگىلىك بزگه ايڭ عالي، ايڭ زور سعادت بيره: ايزگىلىك بزنى اوز نظر مزده كوته ره، اوزمىزنى اوزمىزگه عالي كورسه تهر.

مثلا مين ايرته دن كيچكه قدر باشقه كشيرلنڭ كىفينى طابارغه، باشقه لار اوچون فائده لى اش اشلرگه، اوزمىڭ بورچمنى ادا قىلورغه طرشام ايكان - مين نيچك ده اوزم اوچون طرشقان بولام: اوزمىن اوزم راضى بولام، هيچ كىمگه ضرر تيگرمه گانم وختى فائده كورسه تورگه طرشقانلغىم اوچون اوزمه رحمت اوقيم، اوزمى ايزگىلىك قىلدم، دىب بلهم. بو راحت ايڭ عالي راحتدر. آنڭ ايله هيچ بر باشقه راحت تيكله شه آلמידر. ايسته چن انسان اوزىنى اوزى نيچك سويهرگه تيش بولسه، مين

بوگون اوزمنى شولاي سويدم، وشونك ايله اوزمه اوزم ايگك عالي سعادت بېردم.

اما اوزكنى اوزك سويو هر وقتده بو تورلى ايزگيلكى بولمى: اگر آكئا (يعنى اول حسكه) انسانك عقى يول كورسه تيمسه، اول كوب وقتده بخت اورنينه بختسزلككه سبب بولادر. مثلا مين اوز فائدهم اوچون باشقهلرنى اونوطسهم، باشقه لرغه حقارت كوزى ايله فاراسهم، اوزمه بره تورلى خيانت اختيار ايتسهم، اوزمه ياخشى بولسه يارى، ديوب باشقه لرنك، هالينى آيماسام (فزغاناسهم)، بورچلرمنى اونوطسهم، يالقا ولقغه، حضورلقغه بېرشسهم - كوكلمدى گى بارچه راحتلرم يوقغه چقارلر. اوزمدن اوزم جيره نو، وجدان عذابى هم اوزمنى اوزم عينلى طابو حسلرى - مينى اويطورلر، بوگاچه قىلغانم خطا ايكانلىگىنى كورسه تورلر؛ اما صوك بولور! ايشته مين اوزمنى اوزم، انسانيت قوشقان روشده سويهدم. مينم اوزمه بولغان بو محبتم خطا ويه مسز صقتدر.

اخلاق

بر فرض بر آدم دنيا يوزنده بر اوزى گنه طورايكان، يا كه باشقه كشي لرگه هيچ قاتشه يچه بتونله ي يالغزى غنه عمر سوره ايكان، بوتقد بېرده آنك وظيفه سى، يعنى اوستنده گى بورچلرى نيندى بولور؟ - اول آدم الله نك برلگىنى افرار ايتوب اوزينك اخروى اشلر ينى آكئا طاشرفانك صوكنده، اوز كوچى ايله اوزينك قارنينى طويدر ورغه، وجدانينى صاف طونارغه وهر تورلى طبيعى بلا وقضالردن صافلانورغه طرشورغه نيبش بولا. اما اول كشينك باشقه لرغه نسبتا هيچ بر وظيفه سى بولماس. چونكه دنيا يوزنده بر اوزى گنه بولغان فرضده، اول كشى كوب گناهلردن خالى بولدى كى، كوب ايزگيلكلردن ده محروم بولور: اول كشى هيچ كمگه كونچيله نه،

ھېچ كىمگە آچولانا آلماس؛ ھېچ كىمكڭ آچوینی كیتره وھېچ كىمى ره نچته آلماس. ایكى یوزلی بولو، ھیلە كارلك قیابو كىبى اشارگه آنكڭ ھېچ سببى یوق، بالغان وافترا سویلەرگه شولایوق حقى یوق. چونكه بو گناھلرنكڭ بار چه سی باشقه كشىلر ایله الفتده بولغانده غنه صادر بولادر. شولایوق بو آدم كوب ایزگیلكلرنی ده قیلا آلمایاچقى؛ چونكه دنیا یوزنده اوزى گنه بولغاچ، كىمگه ایزگیلك فیلسون، كىمگه یاردم ایتسون، كىمگه مخبت كورسه تسون و كىمگه یاخشى سوز ئه یتسون؟ بو صفتلرده باشقه آدملر ایله قاتناشقان صورتده و آنلر ایله برگه طورغانده غنه صادر بولالار. شوگا كوره ھېچ كىمگه قاتشهیچه یاغزى غنه طور وچى یاخود دنیا یوزنده باشقه ھېچ كم بولهیچه بر اوزى گنه عمر سور وچى آدم گناھلى ده، ثوابلى ده بولماس ایدی: دیمك كه ھېچ بر تورلى مكافات فدهده، جزاغدهده مستحق بولماس ایدی.

اما آدم باشقه آدملر ایله قاتناشوب، آنلرنكڭ اچنده عمر ایتكان صورتده آنكڭ اوستینه حسابسنز كوب اش و حسابسنز زور وظیفه توشه در. دنیا یوزنده جھیع آدملر برسى بر سینه نسبتا بورچلیدرلر. شویله كه هر كم بار چه آدملر اوچون، و بار چه آدم هر كم اوچون طرشورغه تیبیشدر.

معرفت.

بر وقت وزیر اعظم مظفر، مشهور خلیفه هارون الرشیددن: بو مکتبلرنی و مدرسه لرنی صالحودن و آنلرنكڭ فائده سینه بو قدر طرشو و كدن مقصدكڭ نرسه؟ دیوب صوراعغان ایكان، خلیفه ایله وزیر آراسنده اوشبو طرزده مكالمه حاصل بولغان:

وزیر — «بلكه اوقوغان خلق اوزكڭ اطاعتلیرك بولور دیوب اوبلى طورغانسكڭ؟»

خلیفه — «شبهه سنز شولای. چونكه اوقوغان خلق مینم قانونلر منكڭ عدالتی خقنده در سترهك حكم ایتهر.»

وزير — «اما اوقوغانغه قاراب توله ولر ينى بيك آشغوب توله مهس.»
خليفه — «يوق، اوقوغانلى آرقاسنده، اول مينم آرتق توله واييله

بور چيماغانمى كورور.»

وزير — «اما عسكر ك ياخشيراق و باطرراق بولور ميكان؟»

خليفه — «الته ياخشيراق، چونكه عسكر نك ريسلرى اوقوغان

وبلگان كشير بولور.»

وزير — «اما سينك عقليباشلر ك، حكيملر ك و عالمر ك سينك

اداره اشلر كه بور نلر ينى تقماسلرمى؟ سينك عملر ك دن خطا طابار غه

طر شماسلرمى؟»

خليفه — «ازل سونلر، طابسونلر هم طوب طوغرى اوزمه ته يتسونلر،

مين اول خطالرمنى توزه تور كه طر شور من.»

وزير — «نيچك، تقصير! سين اوزك نك قلسلر كه، فيلاسوفلر كه

تل گانچه سويل شور كه رخصت ايتنه سگمى؟»

خليفه — «الته رخصت ايتهم، يوقسه آنلر خلقنى نيچك آغار تسونلر؟»

وزير — «اما اول عالمر بعض وقت ضررلى بر خطانى حقيقت

حساب ايتهلر!»

خليفه — «برسى يا گلشسه، ايكنچيسى توزه تور.»

وزير — «پادشاهم! سينك خلقك اوقى و آغارا باشلاغاندن بيرلى،

درواقع، بعض قيو آدملر سينك دوستلر كنى و حتى مينم اوزمنى ده تنقيد

فيلا باشلاديلر...»

خليفه بوكافارشى: «آكليم، بيك آكليم...» ديگان ده سرايىنك باشقه

بولمه سينه چغوب كينكان.

شعر هم نثر.

هر خلقنڭ اوزىنه مخصوص ايكى تلى بولا: بىرى نثرى و بىرى
 شعرى تللردر. نثر ايله طور مشنڭ عرفى ويومى ياقلرى تعبیر ايتله:
 مثلا كون كور و، كسب ايتو حقنده سويله نه در. وشولايوق هر تورلى
 فنى نرسه لر ده نثر ايله يازلادر. اما شعرى تل - قلبنڭ على حسلى
 تعبیر ينه گنه مخصوصدر. هر نلنڭ فصاحت جهنندن در جهسى شعر ينه قاراب
 يوريدر. شعرى تلنڭ دغى شول فضيلتى بار كه، شعر انساننڭ كوكلينه
 بيك نق اثر ايتنه، شعر دن آدم گويا كه مسخر بولادر. شعر انساننڭ صرف
 روحانى معيشتندن چقانغه كوره، انساننڭ على ومعنوى نرسه لر گه
 حسينى آرتدادر. شعر بزنڭ حسياتهنى صافلاتا، فندان منگولكگه،
 و دنياويدن سماويگه كوتهره در. انسان كوكلينى دنيا يار اطلغاندن بىرلى
 ذوقلاندروب كىلگان فايغو وشادلقلرناڭ كوزگيسى بولعانغه كوره، شعر
 بزنڭ قلبهز گه غايت فائدهلى روشده تاثير ايتهدر.

برنجی جزؤ مرتبی:
سلطان رحمنقلی.

منتظم قرائت کتابی

مندرجاتی: وجدان آوازی - پوژار وقتندہ قزغانو - اوزون عبر ہم سلامتک - بیش تبین خراب ایتدی - فارغہ ہم کوکشین - بختسزلر - آولده فقیر طورمش - آشاملق و اچمک - کیمیم سالم - بیر ہم طوپراق - هول - قویاش - صو - طاشلر - طوپراق - بیر کومری - میتالر - ماگنیت - جلیقلدن صو پارغہ ۹ یازنہدر - طومان ہم بلوط - یاگغر ہم قار - چق ہم قراو - آط - تویہ - آرسلان - اخلاصلی ات - کوسینک کیوگہ بارووی - جلان ہم کہلته - بورکوت - کوکی - سارانچہ - برطامچی صو - ایگنچیلک - باقچہ چیلق - حیوان آصراو چیلق - ایگنچینک دوستلری و دشمنلری - ایگ عزیز نرسہ - اوسلکلر ناک اور چووی - آغاچلر ناک اوسووی - کوچ آدمنی طویدرا - اشنگ نولری - کوچنک آلماشنووی - مینم بیلگم - دنیادہ اشسز کم بار؟ - بخت - وطنیز - روسیہ مملکتی - ژولغا نہری - کافکار - قزان.

بھاسی: ۱۵ تین، پوچتہ ایلہ یبہرورگہ ۱۹ تین.

ایکنچی جزؤ مرتبی:
سلطان رحمنقلی.

منتظم قرائت کتابی

مندرجاتی: آدمنک گودہسی، قندیب - عضلر - می ہم عصبیلر - تنفس (طن آلو) - طاوش - شیلرنک اوچ تورلی حالی - علم حکمت ہم کیمیا - بیللق (حرارت) - بیرنک رهوشی - دنیانک قریبی بارمی؟ - دنیانک چہتلری - اسسی ہم صالحون باقلر - کون ہم تون نیدن بولالر؟ - یل فصللری نیدن بولالر؟ - قوری بیر ہم صو - خلقلر و مملکتلر - اجرام سماویہ - طبیعت و انساننک کوچلری - استانبول فتحی و سلطان محمد فاتح - عربلر - روسیہنک باشلانووی - روسیہنک حاضرگی و برونفی حاللری - کولیکوف صوغشی - پیطر ژیلیکی - یکانیرینا ژیلیکایا - ایپیراتور ایکنچی آلیکساندر - وطنغہ محبت - اوز اوزکنی سوویو - اخلاق - معرفت - شعر ہم نثر.

بھاسی: ۱۵ تین، پوچتہ ایلہ یبہرورگہ ۱۷ تین.

مراجعة اوچون آدریس: "ГАСРЪ", Казань, Издательству.